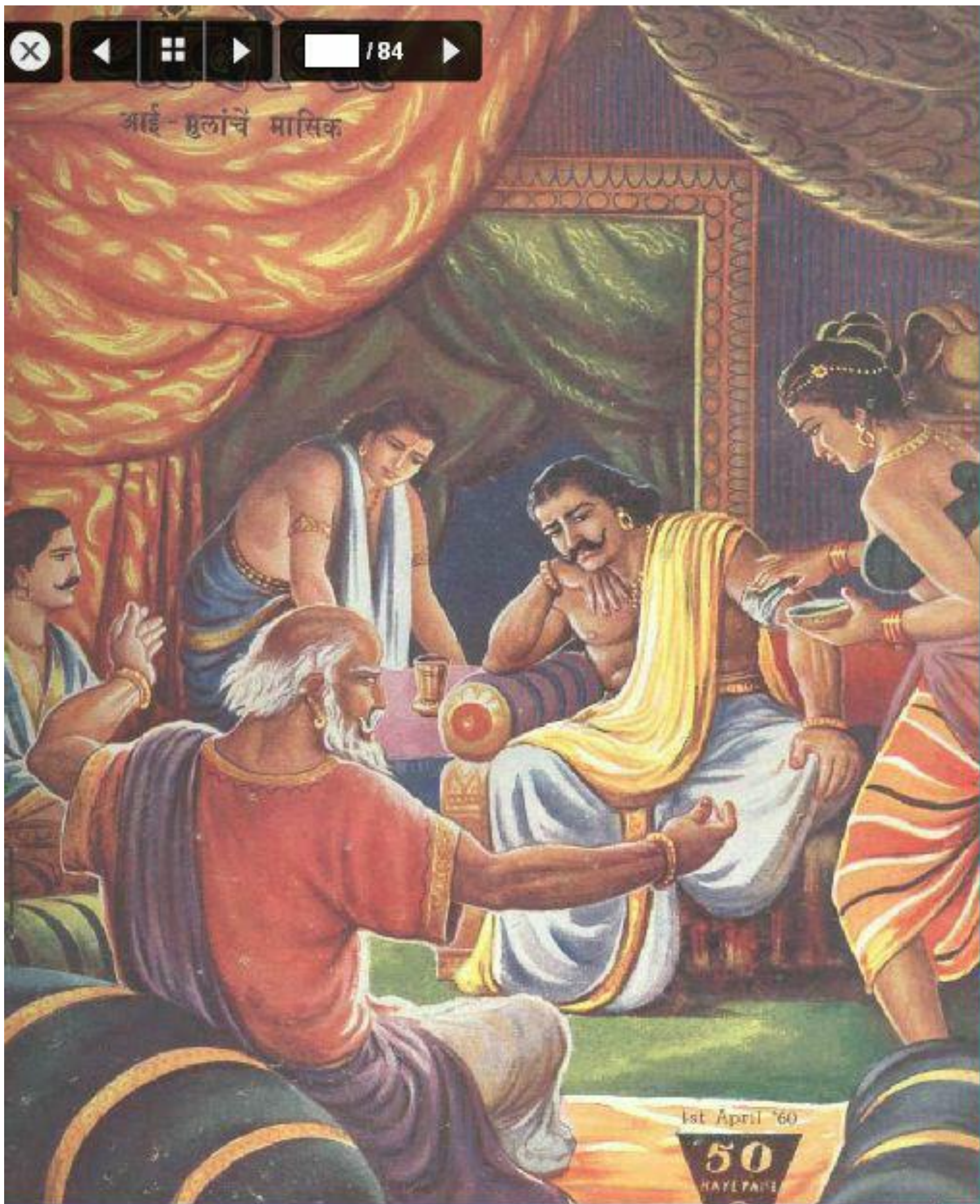

/ 84
आई - मुलांचें मासिक
1st April '60
50
HAYE PAISE

महाभारत

पांचवा दिवस उजाडला. दोन्हीकडील सैन्यें सुसज्ज होऊन रणांगणावर पोहोंचलीं. आज कौरव सैन्य मकरव्यूहांत सज्ज झालें व पांडव सैन्य श्वेनव्यूहांत उभें झालें. आघाडीला भीम उभा होता.

भीष्मानें जणूं पांडव सेनेचा नाश करण्याचा निर्धार केला होता. भीष्माचा उत्साह पाहून दुर्योधनाचा आनंद व उत्साह उफळूं लागला. तो द्रोणाचार्यांना म्हणाला-- "गुरुवर जों पर्यंत आपण व पितामह आहांत तों पर्यंत आम्हांला देवादिकांचें सुद्धां भय नाहीं."

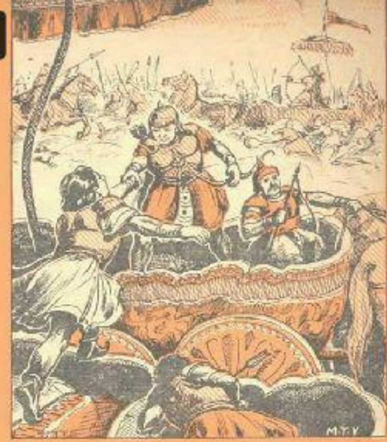
द्रोणहि युद्ध करूं लागला. सात्यकीनें जेव्हां द्रोणाचा आवेश पाहिला तेव्हां तोहि त्याच्यावर धांवून गेला. दोघांचें युद्ध सुरू झालें. ह्या त्यांच्या झटापटींत सात्यकीचे दोन्ही गुढगे फुटले.

सात्यकीला वांचविण्यासाठीं भीम त्याच्या मदतीला धांवला. म्हणून द्रोण त्याच्याशीं लढूं लागला. त्याच्या मदतीला अभिमन्यु, उपपांडव वगैरे धांवून आले. द्रोणाला एकटा पाहून भीष्म त्याच्या मदतीला आला.

त्याच वेळीं युद्ध करीत करीत शिखंडी तेथें येऊन पोहोंचला. आपल्या नियमाप्रमाणें भीष्म शिखंडीला वगळून बाण सोडूं लागला. द्रोण मात्र शिखंडीशीं लढूं लागला. ही संधि साधून सात्यकी तेथून निघून गेला. दोन्हीं सैन्यांत निकराचें युद्ध झालें. पांडव सैन्यांतील बरेच योद्धे भीष्माच्या बाणाला बळी पडले. कित्येक जखमी झाले. रक्ताची नदी वाहूं लागली. एवंच आज युद्धाला सुरवातीपासूनच जोर चढला होता.

अशा ह्या गडबडींत भीष्मानें एक तीक्ष्ण बाण सात्यकीवर सोडला. त्यामुळें तो घायाळ झाला. दुसऱ्या एका बाणानें भीष्मानें सात्यकीच्या सारथ्यास मारलें. तो कोलमडून रथांतून खालीं पडला. त्याबरोबर रथाचे घोडे बिथरले आणि वाट फुटेल तिकडे ते पळूं लागले. हें पाहून पांडव सैन्य घाबरलें.

ह्याच वेळीं दुसरीकडे अश्वत्थामा आणि अर्जुन यांचें युद्ध सुरू होतें. त्यांत अर्जुनाच्या बाणवृष्टीमुळें आश्वत्थामा रक्तबंबाळ झाला होता. तरीसुद्धां तो पाय रोवून नेटानें युद्ध करीत होता. त्याचें तें अवसान आणि रूप पाहून कृष्णार्जुनांना क्षणभर वाटलें कीं आपल्या समोर प्रत्यक्ष रुद्रच उभा आहे. त्याच्या उत्साहानें कौरवांना मात्र खूप आनंद झाला.

ह्याच वेळीं एका बाजूला लक्ष्मण व अभिमन्यूचें द्वंद्व सुरू झालें. लक्ष्मणानें आपल्या पराक्रमानें सर्वांना चकित करून सोडलें. परंतु बिचाऱ्याच्या रथाचे घोडे व सारथी मरून गेले. तरीहि पण तो तसाच युद्ध करूं लागला. अभिमन्यूसुद्धां कांहीं कच्चा वीर नव्हता. जेव्हां साध्या बाण वृष्टीनें कांहीं भागत नाहीं असें दिसलें तेव्हां लक्ष्मणानें शक्ति सोडण्यास सुरवात केली. पण अभिमन्यूनें त्या सर्व बाणांना छाटून टाकलें. एवढ्यांत तेथें कृप आला व लक्ष्मणाला आपल्या रथांत घालून घेऊन गेला.

संध्याकाळच्या सुमारास सात्यकीचा जोर फार वाढला होता. तो शेतें कापल्या प्रमाणें कौरव सेना कापीत चालला होता. त्याचें हें काम पाहून दुर्योधनानें आपलें रथांचें सैन्य त्याचें पारिपत्य करण्यास पाठविलें. सात्यकीला अवसान चढलें होतें. त्यानें त्यांचाहि नाश करण्यास प्रारंभ केला. भूरिश्रवानें पाहिलें कीं सात्यकीचा नाश केल्याशिवाय भागणार नाहीं. म्हणून तो नव्या दमानें त्याच्यावर चालून गेला.

सात्यकीचें सैन्य भूरिश्रवापुढें टिकाव धरूं शकलें नाहीं. तें रणांगण सोडून पळून गेलें.

त्या नंतर सात्यकीचा पुत्र चित्रवर्मा भूरिश्रवाला म्हणाला—"तूं आमच्यापैकीं एकेकाशीं युद्ध करतोस का सर्वांशीं एकदम युद्ध करतोस!" भूरिश्रवा उत्तम योद्धा असल्यानें त्यानें सर्वांशीं एकदम युद्ध करण्याचेंच ठरविलें. सात्यकीच्या मुलांना वाटलें कीं आपण सर्वांनी त्याच्यावर एकदम बाण सोडले तर त्याचा पराभव होईल. म्हणून त्यांनीं एकदम भूरिश्रवावर बाण सोडण्यास सुरवात केली. पण भूरिश्रवापुढें त्यांचें कांहीं चाललें नाहीं. त्यानें त्या सर्वांचे बाण मध्येंच अडविले आणि मग एक एक करून त्यांना धारातीर्थीं निजविलें.

पुत्रांचा नाश झालेला पाहून सात्यकीला संताप आला. त्यानें भूरिश्रवाशीं घनघोर युद्ध सुरू केलें. दोघांनीं एकमेकांचें धनुष्य तोडलें, रथ मोडले, घोडे मारले व शेवटीं ते तलवार घेऊन आपसांत लढूं लागलें. भीमानें सात्यकीला चटकन आपल्या रथांत बसविलें. तें पाहून दुर्योधनानें भूरिश्रवाला आपल्या रथांत बसविलें. पण हा वेळपर्यंत संध्याकाळ होऊन गेल्यामुळें युद्ध बंद करावें लागलें.

त्या रात्रीं कांहीं विशेष असें घडलें नाहीं. दुसऱ्या दिवशीं दोन्ही पक्षांचीं सैन्यें सुसज्ज होऊन सूर्योदयाचे सुमारास रणांगणावर येऊन दाखल झालीं. त्या दिवशीं पांडव सैन्य मकरव्यूहांत उभें केलें होतें आणि कौरव सेना क्रौंच व्यूहांत रचली होती.

युद्धाच्या सुरवातीला द्रोण व भीम यांची गांठ पडली. द्रोणानें भीमाच्या मर्मस्थलांवर बाण मारण्यास आरंभ केला. अर्थातच भीमाला याचा राग आला. त्यानें क्रुद्ध होऊन द्रोणाच्या सारथ्याला एका बाणासरशी खालीं पाडलें. बिचारा सारथी गतप्राण होऊन रथाखालीं पडला. रथांत दुसरें कोणीहि नसल्यानें द्रोणाला स्वतःच आपलें सारथ्य करावें लागलें. त्याचें युद्धहि चालू होतें.

भीम आवेशानें लढत होता. त्यानें आपली नजर आतां कौरवबंधूंकडे वळविली. त्या सर्वांना एकत्र पाहून भीमाला भीष्माची आठवण देखील झाली नाहीं. तो निधड्या छातीनें कौरवांच्या घोळक्यांत शिरला. कौरवांना वाटलें, बरा सांपडला आहे. त्याला जिवंत पकडावें म्हणून दुःशासन, दुर्विषह, दुस्सह, दुर्मद, जय,

जयसेन, विकर्ण, चित्रसेन, सुदर्शन, सुवर्मा, चारुचित्र, दुष्कर्ण वगैरेंनीं त्याच्या भोंवतीं गराडा घातला तरी सुद्धां भीम जरासुद्धां भ्याला नाहीं. त्याला कळलें कीं ते त्याला पकडणार आहेत. म्हणून तो त्यांच्यावर हल्ला करूं लागला.

भीम आवेशानें कोठें तरी लढत गेल्याचें पाहून धृष्टद्युम्न द्रोणाचार्यांना सोडून भीमाच्या रथाजवळ आला. पण काय? रथांत कोणी नव्हतें. तो घाबरला आणि त्याच्या सारथ्याला विचारलें कीं भीम कोठें आहे.

"मला थोडा वेळ येथेंच थांबण्यास सांगून ते कौरवांना मारण्याच्या इराद्यानें त्यांच्या सैन्यांत घुसले आहेत." विशोकानें सांगितलें.

भीमाशिवाय सर्व व्यर्थ आहे. असा विचार करून तो पुढें गेला. थोड्या अंतरावर त्याला भीम दिसला. तो आपल्या गदेनें हत्तींचा संहार करीत होता, रथ मोडत होता, मोठमोठ्यानें गर्जना करून कौरवांना आव्हान करीत होता. सर्व जण हाहाकार करीत होते आणि त्याच्यावर बाण सोडीत होते. त्यामुळें त्याला पुष्कळ बाण लागले होते.

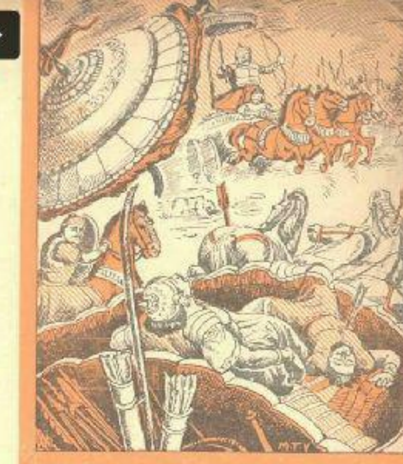
धृष्टद्युम्नानें तेथें जातांच त्याला आपल्या रथांत बसवून घेतलें. त्याच्या शरिरांतील बाण काढले आणि त्याला कडकडून मिठी मारली. त्या दोघांना पाहून दुर्योधनानें त्यांच्यावर बाण सोडण्यास सुरवात केली. कौरवांना एके ठिकाणीं असलेले पाहून धृष्टद्युम्नानें त्यांच्यावर सम्मोहनास्त्राचा प्रयोग केला आणि त्या सर्वांना मूर्च्छित करून टाकलें.

द्रोण द्रुपदाशीं लढत होता. त्याला जेव्हां समजलें कीं सर्व कौरव मूर्च्छित झाले आहेत तेव्हां तो तें युद्ध सोडून कौरव जेथें पडले होते तेथें आला. त्यानें आपल्या

प्रज्ञास्त्रानें सर्वांची मूर्च्छा दूर केली. थोड्याच वेळांत सर्व कौरव पुन्हां शुद्धीवर आले. लागलीच ते सर्व भीमावर तुटून पडले. दुर्योधन तर इतका तापला होता कीं त्यानें कांहीं विचार न करतां भीमाशीं भयंकर युद्ध आरंभिलें.

दुपार झाली होती. सूर्य डोक्यावर चढून पश्चिमेकडे झुकूं लागला होता. सकाळपासून युद्ध करीत असल्यानें भीम अगदीं थकून गेला होता. तरी युद्ध थांबण्याचीं लक्षणें न दिसल्यानें युधिष्ठिरानें अभिमन्यु, धृष्टकेतु केकेय वगैरेंच्या बरोबर बारा योध्यांना भीमाच्या मदतीस पाठवून दिलें. एवढी मदत येत असलेली पाहून कौरव रणांगणावरून पळून गेले. त्यानंतर भीम पण परतला. परंतु त्याला वाईट वाटलें. कारण त्या दिवशीं संधि मिळून सुद्धां एकहि कौरव त्याच्या हातून मारला गेला नाहीं.

दुपारपासून संध्याकाळपर्यंत दोन्हीं सैन्यांत फार मोठें युद्ध झालें. भीमानें आपल्या पराक्रमानें सर्व शत्रु वीरांना 'दे माय धरणी ठाय' करून सोडलें. इकडे भीष्म पांडव सेनेचा संहार करण्यांत गुंतला होता तर तिकडे अर्जुन कौरवसेनेला नामशेष करण्याच्या प्रयत्नांत होता. सूर्यास्त होतां होतां पुन्हां

भीम व दुर्योधनांचें जुंपलें. दोघेहि झुंजार वीर हत्तीप्रमाणें एकमेकांवर तुटून पडले. भीमानें आपल्या प्रखर बाणांनीं दुर्योधनाच्या सारथ्यास मारलें. घोडे मारले. रथ मोडला. ह्या झटापटींत दुर्योधन बाण लागून जखमी झाला. कृपानें हें पाहिलें व तावडतोब आपल्या रथांत त्याला बसवून घेतलें.

दुर्योधन जातांच सैन्धव भीमावर तुटून पडला. जवळच असलेले अभिमन्यु केकेय आदि वीर त्याच्याशीं युद्धास पुढें झाले. ह्यावेळीं दुर्योधनाचा भाऊ विकर्ण अभिमन्यूच्या बाणांनीं मारला गेला.

श्रुतवर्मानें दुर्मुखाला मारलें. नकुल पुत्र शतानिकानें दुष्कर्णाला मारलें. ह्याप्रमाणें कित्येक कौरव राजकुमार मारले जाऊन त्या दिवसाचें युद्ध संपलें.

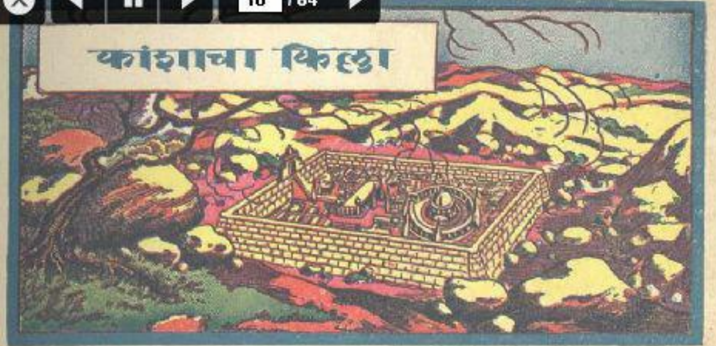
सूर्यास्त होतांच सर्व सैनिक आपापल्या शिबिरांत गेले. प्रत्येकजण आपापला पराक्रम वर्णन करून सांगत होता आणि रणांगणांत पाहिलेल्या पराक्रमाची मुक्त कंठानें प्रशंसा करीत होता.

आज दुर्योधन जखमी झाल्यामुळें फार दुःखी होता. तो भीष्माकडे गेला आणि म्हणाला—"आजोबा! पहा हे पांडव आपला सर्वांत कठीण आणि अभेद्य म्हणून ठरलेले व्यूह सुद्धां सहज भेदून जात आहेत. आज तर भीमानें अगदीं उच्छाद मांडला आहे. केवढी जखम झाली आहे मला. मला वाटतें आज आपले बरेच वीर त्याच्या गदा प्रहाराला बळी पडले आहेत. एवढेंच नव्हें तर आज आम्हीं रणभूमीवरच मूर्च्छित होऊन पडलों होतों. तेव्हांपासून माझें मन अगदीं अस्वस्थ झालें आहे. आतां पांडवांच्यावर विजय मिळविणें केवळ आपल्या हातांत आहे."

दुर्योधनाला विशेष दुःखी झालेला पाहून भीष्म म्हणाला—"राजा, तुला जय मिळावा म्हणून मीच काय पण आपल्याकडील द्रोण, अश्वत्थामा शल्य आदि वीर प्राणपणानें लढत आहेत. ह्यांत आतां जय कोणाचा होईल, त्यांचा कीं आपला हें मात्र सांगतां येत नाहीं. कारण पांडव वीर आहेत. त्यांना जिंकणें कठीण आहे."

नंतर दुर्योधनाला शांत झोप यावी आणि चांगली विश्रांति मिळावी म्हणून "विशल्यकरणी" नांवाची एक वनस्पती देऊन त्याला त्याच्या शिबिरांत पाठवून दिलें.

[१२]

[शंख मांत्रिकाच्या डोंगराळ प्रदेशांत चंद्रवर्मा व कपालिनी यांची अचानक भेट झाली. दोघांनीं मिळून शंखाचा कल्लोळ करावयाचें ठरविलें. ठरल्याप्रमाणें दोघें एका जागीं बसून राहिलीं. शंख सूर्योदयापूर्वी नित्याप्रमाणें त्या चौकोनी दगडावर येऊन उभा राहिला. चंद्रवर्मानें त्याच वेळीं दोरी ओढून त्याला खालीं पाडलें. परंतु शंखानें खालीं पडण्यापूर्वीं आपलें पूजागृह मंत्र टाकून तलावांत नेऊन टाकलें. पुढें वाचा.]

शंख मांत्रिकाला 'दगा' 'दगा' असें जोरानें ओरडतांना पाहून आणि हातांतील जादूची कांडी पूजागृहाकडे फेंकतांना पाहून कपालिनीचा सर्व धीर जणुं कांहीं एकाएकीं खचला व ती मटकन खालीं बसली. इतक्यांत शंखाचें पूजागृह हवेंत उडूं लागलेलें पाहून चंद्रवर्मा तर किंकर्तव्य विमूढ जागच्याजागीं उभा राहिला. तो स्वतःला सावरून पूजागृहाकडे पाहूं लागला. पण तेवढ्यांत तें खालीं सरोवरांत जाऊन पडलें. चंद्रवर्मा स्वतःच घाबरून गेला होता, तर मग तो कपालिनीकडे काय लक्ष देणार? त्यामुळें ती खालीं पडल्याचें त्याला समजलें नाहीं.

"वर्मा" असा अगदीं खोल आवाजांत म्हटलेला शब्द त्याच्या कानांवर येतांच तो एकदम शुद्धीवर आला. इकडे तिकडे पाहिलें.

तों त्याला कपालिनी दिसली. ती मोठ्या प्रयासानें एका दगडाच्या आधारानें उठण्याच्या प्रयत्न करीत होती. लगेच पुढें जाऊन् चंद्रवर्मानें आपल्या हाताचा आधार देऊन तिला उठविलें.

उठतां उठतां ती म्हणाली—"वर्मा जें दुर्दैव माझ्या वाट्यांस आलें आहे तेंच तुझ्याहि वांट्यास आल्यासारखें वाटतें. शंखानें अगदीं शेवटल्या क्षणीं आमच्या सर्व प्रयत्नांवर पाणी ओतलें. पुन्हां आपली पहिल्या-प्रमाणेंच असहाय स्थिति झाली आहे. आपण आपलें ठिकाण सोडून वाटेंतील संकटांना तोंड देत देत, मरतां मरतां शंखाच्या ह्या डोंगरापर्यंत आलों. पण शेवटीं आपल्या वांटणीला काय आलें? निराशा, केवळ निराशा. दुर्भाग्य जणूं हात धूवून पाठीस लागलें आहे. त्यामुळें कष्ट करून तरी काय उपयोग झाला? कांहीं नाहीं. सर्व कांहीं माती मोल झालें."

कपालिनीच्या ह्या बोलण्यावरून चंद्रवर्मानें ताडलें कीं कपालिनीचे सर्व प्रयत्न फोल झाले. पूजागृह पाण्यांत पडल्यामुळें पाणी उसळून वर येत होतें. त्या लाटांच्याकडे एकदां पाहून तो म्हणाला—"त्या पूजागृहाबरोबर तो मंत्रवलेला शंख पण पाण्यांत बुडाला असेल असें वाटतें का तुला?"

"वाटतें नव्हें, खरोखरच तो पाण्यांत पडला आहे. एक शंखच काय? त्याच्या त्या घरांत अशा किती तरी वस्तु होत्या एकाहून एक मंत्रशक्ति असलेल्या. मी फक्त एक शंखच मागत होतें. शत्रूच्या हातून आपलें राज्य पुन्हां परत मिळविण्यासाठीं उपयोगी पडण्यासारख्या कित्येक वस्तू त्यांत होत्या. पुन्हां आपण मात्र 'जैसे थे'. सर्व प्रयत्न निष्फळ गेले." एक लांब सुसकारा सोडीत कपालिनी म्हणाली.

आपल्याला उपयोगी पडणाऱ्या वस्तू आपल्या हातांत येतां येतां निसटल्या. ह्याचें चंद्रवर्माला क्षणैक दुःख वाटलें. पण त्यानें मन घट्ट केलें. म्हणाला—"जें झालें तें झालें. आतां त्याच्यासाठीं दुःख करण्यांत काय फायदा आहे? आपण एवढ्यांतच समाधान मानूं कीं एक दुष्ट मांत्रिक ह्या जगांतून नाहींसा झाला." इतकें बोलून चंद्रवर्मा थांबला. क्षणांत कांहीं तरी त्याला आठवलें. तो डोळे विस्फारित करून म्हणाला—"कपालिनी, तुला तारुण्य देणारा शंख तर ह्या पाण्यांत बुडून गेला. मग तशी दुसरी कोणची वस्तु आहे? आणि ती कोठें मिळेल."

"आतां सारें जग पालथं घातलेंस तरी तशी वस्तु मिळणार नाहीं. तशी वस्तूच ह्या जगांत राहिली नाहीं." कपालिनी निराशेनें बोलत होती—"माझ्या इतकें वयोवृद्ध ह्या जगांत कोणीहि माणूस नाहीं आणि आतां हें असेंच जीवन कंठत राहाण्याची मला इच्छाहि नाहीं. मला एकहि अशी नवी वस्तु दिसत नाहीं कीं जिचा उपभोग घेण्याचा मला मोह होईल. आनंद तर राहूं देच, मला एका गोष्टीचें फार दुःख होत आहे. तूं माझ्यासाठीं इतके

कष्ट सोसलेस. इतक्या संकटांशीं झुंजलास. मृत्यूच्या मुखांत उडी घेतलीस आणि शेवटीं मी तुझी कोणच्याहि प्रकारें मदत करूं शकत नाहीं. हीच गोष्ट मनाला राहून राहून बोचत आहे."

कपालिनी जसजशी बोलत होती तसतसा तिच्या बद्दलचा आदर भाव चंद्रवर्माच्या मनांत वाढत होता. आपले सर्व प्रयत्न निष्फळ झाल्याचें तिला फार दुःख होत होतें आणि त्यांतल्या त्यांत चंद्रवर्माची मदत करण्याचें एका बाजूला राहून त्याला संकटांत पाड-ल्याचेंच तिला जास्त दुःख वाटत होतें.

"कपालिनी, तूं असं कां समजतेस? तूं ऐन वेळीं माझी मदत केली आहेस. ज्यावेळीं मी नदींत पडून वाहात वाहात तुझ्या प्रदेशांत आलों तेव्हां मी जीवनाची आशाच सोडून दिली होती. पण आपल्या घरीं नेऊन तूं माझे प्राण वांचविलेस. तुझे हे उपकार काय कमी आहेत. तुझे उपकार मी कधींहि विसरूं शकणार नाहीं. तुला ह्याच्यासाठीं खेद वाटण्याचें कारण नाहीं." चंद्रवर्मा सांत्वना देत म्हणाला.

जवळच्या डोंगराकडे बोट दाखवून कपालिनी म्हणाली—" वर्मा, ह्या पुढील आपले दोघांचे मार्ग निरनिराळे आहेत. मी माझें राहिलेलें आयुष्य ह्या डोंगरावर घालविणार आहे. आयुष्याचे अखेरचे दिवस स्वस्थ चित्तानें एका जागीं राहून घालविणें बरें असतें."

"ठीक आहे. मग मी आणि कालसर्प मिळून तुझ्यासाठीं ह्या डोंगरावर एक झोपडी बांधण्याचा प्रयत्न करतों. चल आपण डोंगरावर जाऊं." असें म्हणत चंद्रवर्मा पाऊल वाटेनें डोंगराकडे निघाला. त्याच्या मागोमाग कपालिनी आणि कालसर्प सुद्धां जाऊं लागले.

चंद्रवर्मा डोंगरावर गेला व ज्या ठिकाणाहून शंख खालीं पडला होता तेथें जाऊन उभा राहिला. तेथून चहूं बाजूंना दृष्टि फेंकून त्यानें खालीं पाहिलें. तेथें दगडावर पालथा पडलेला शंख मांत्रिक त्याला दिसला. त्यानें थोडा वेळ त्याला निरखून पाहिलें. तेव्हां त्याला वाटलें कीं शंखाचा हात थोडा थोडा हलतो आहे. त्याला जिवंत असलेला पाहून त्याचा क्रोध बळावला. तो कपालिनीला म्हणाला— "मला वाटतें आहे कीं तो दुष्ट मांत्रिक अद्याप मेलेला नाहीं. जर का यदाकदाचित तो खराच जिवंत राहिला असेल तर मात्र आपली धडगत नाहीं. म्हणून म्हणतों त्याचा

पूर्ण नायनाट केलेला बरा." असें म्हणत त्यानें एक भला मोठा दगड घेतला आणि नेम धरून त्याच्या डोक्यावर मारला.

थोड्या वेळानें दोघं शंखाचें पूजागृह ज्या ठिकाणीं होतें तेथें येऊन पोचलीं. त्या जागीं पूजागृहाचा फक्त पायाच दिसत होता. चंद्रवर्मानें तो पाया दाखविला व म्हणाला— "कपालिनी! तुझ्यासाठीं या पायावरच घर बांधतां येईल.

कपालिनीनें मान हलवून होकार दिला. तोंपर्यंत सूर्य चांगला डोक्यावर आला होता. पूर्वेकडे पाहून चंद्रवर्मा म्हणाला—" फार भूक लागली आहे मला. कांहीं तरी खायला मिळेल तर खाऊन पिऊन कामाला लागावें, म्हणतों. फळांकरितां पुन्हां डोंगर उतरून खालीं जावें लागेल." त्यानें एकदां डोंगराखालीं दूरवर पाहून दीर्घश्वास सोडला.

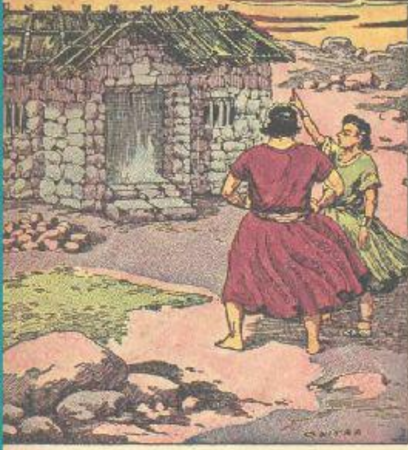
चंद्रवर्मा दमला आहे हें पाहून कपालिनी कालसर्पाला म्हणाली—" कृष्णसर्पा! घे तुझें मानव रूप. मी तुला तें परत देत आहें. आज पासून तूं स्वतंत्र आहेस. तुला वाटेल तिकडे तुला जातां येईल." असें सांगून तिनें कांहीं तरी मंत्र म्हटला आणि आपली जादूची कांडी फिरविली. त्याबरोबर एक

सुंदर सहा फूट उंच तरुण त्यांच्यासमोर उभा राहिला. त्यानें कपालिनीला लवून नमस्कार केला आणि म्हणाला—

"कपालिनी, मी तुझ्या या उपकाराबद्दल आभारी आहें. जन्मोजन्मीं मी या उपकाराची फेड करूं शकेन असें मला वाटत नाहीं." असें सांगून त्यानें प्रथम कपालिनीला व नंतर चंद्रवर्माला नमस्कार केला.

"तुझें पूर्वी काय नांव होतें हें मला माहीत नाहीं. सर्पकेतु नांवाचा माझा एक शत्रु आहे. तूं माझा मित्र आहेस. म्हणून मी तुझें नांव कालकेतु असें ठेवितों." चंद्रवर्मा म्हणाला.

"कबूल! मला हें नांव फार आवडलें आहे. मी एक दिवस खात्रीनें तुझ्या शत्रूचा वध करून आपलें कालकेतु हें नांव सार्थक करीन." तो तरुण म्हणाला.

नंतर तो तरुण डोंगरावरून खालीं उतरला. तलावाकाठच्या मळ्यांत जाऊन त्यानें निरनिराळ्या प्रकारचीं फळें तोडून आणलीं. तिघांनीं मिळून पोटभर फळें खाल्लीं आणि पाणी पिऊन थोडा वेळ विश्राम केला.

थोडा वेळ विश्राम करून चंद्रवर्मा व कालकेतु दोघांनीं मिळून शंखाच्या पूजागृहाच्या पायावर कपालिनीसाठीं एक घर बांधण्यास सुरवात केली व संध्याकाळपर्यंत तें काम पुरें देखील झालें.

त्या घरांत त्यांनीं सर्वांनीं ती रात्र काढली. मध्य रात्र झाली तरी चंद्रवर्माला मात्र झोंप आली नाहीं. आपल्या पुढील आयुष्याविषयीं विचार त्याच्या मनांत घोळत होते.

कपालिनीच्या मदतीनें आपलें राज्य परत मिळविण्याचीं स्वप्नें आतां ल्यास गेलीं होतीं. त्यांचे सर्व प्रयत्न अयशस्वीं ठरले होते. आपल्या वडिलांचा विश्वासघातानें खून करणारा सर्पकेतु आतां माहिष्मतीच्या सिंहासनावर बसला असणार व प्रजेचा छळ करीत असणार. त्याला जिंकून परत आपलें राज्य मिळविणें म्हणजे सोपें काम नव्हें. मोठ्या सैन्याची जमवाजमव करावी लागेल आणि किती खर्च होईल!

मला हें एवढें सैन्य कोठून मिळणार आणि धन तरी कोठून मिळणार?

याच विचारांत चंद्रवर्माला झोंप लागली नाहीं. तो उठून बाहेर चांदण्यांत फिरत विचार करूं लागला. थोड्या वेळानें कालकेतूची झोंप मोडली. चंद्रवर्माला जागेवर न पाहून तो उठून बाहेर आला व विचारलें— "अहो! इतक्या लवकर उठून काय करतां आहां? कसला विचार चालला आहे?"

"कालकेतु, माझ्यासमोर मोठा प्रश्न उभा आहे." चंद्रवर्मा इतकें सांगून पुढें म्हणाला— "तुला माहीतच आहे कीं मी स्वतःचें राज्य घालवून तें परत मिळविण्याच्या इच्छेनें रानोमाळ हिंडत होतों. कपालिनीच्या मदतीनें मी तें परत मिळवूं शकेन, असें मला वाटत होतें. परंतु आतां तें पूजागृह सरोवराच्या तळाला जाऊन बसलें आहे. मनुष्यवस्ती येथून किती दूर आहे व तेथें पोंचणें किती दुरापास्त आहे हें तुला माहीतच आहे." चंद्रवर्मा हताश होऊन म्हणाला.

"शंभर योजनांवर उत्तरेकडे मनुष्य वस्ती आहे. मी आपणांबरोबर आलों असतों. परंतु कपालिनीला सोडून कसें यायचें? ती दोन तीन वर्षांची पाहुणी आहे. पण मी आपणाजवळ खात्रीनें येऊन पोंचेन व आपली मदत करीन." कालकेतु म्हणाला.

परंतु चंद्रवर्माच्या मनांत त्याच्या बोलण्यानें थोडा देखील उत्साह वाढला नाहीं. हें शंभर मैल अंतर चालत जाणें म्हणजे एक समुद्रच पार करून जाणें आहे. चंद्रवर्मा उजाडेपर्यंत हाच विचार करीत बसला होता. उजाडल्यावर त्यानें आंघोळ केली. नंतर

कपालिनी जवळ जाऊन तिचा निरोप घेतांना म्हणाला— "आतां मला पुढला मार्ग पाहिला पाहिजे. तूं आपल्या शक्तीप्रमाणें प्रयत्न केलास. पण तुला यश मिळालें नाहीं. नाइलाज."

कपालिनी आशीर्वाद देत म्हणाली— "वर्मा! तुझ्यावर किती संकटें ओढवलीं तरी माझी खात्री आहे कीं तुला तुझें राज्य परत मिळेल.

नंतर चंद्रवर्मा कपालिनी व कालकेतूचा निरोप घेऊन डोंगराच्या पायथ्याशीं आला व उत्तर दिशेनें जाऊन जंगलांतून मार्ग

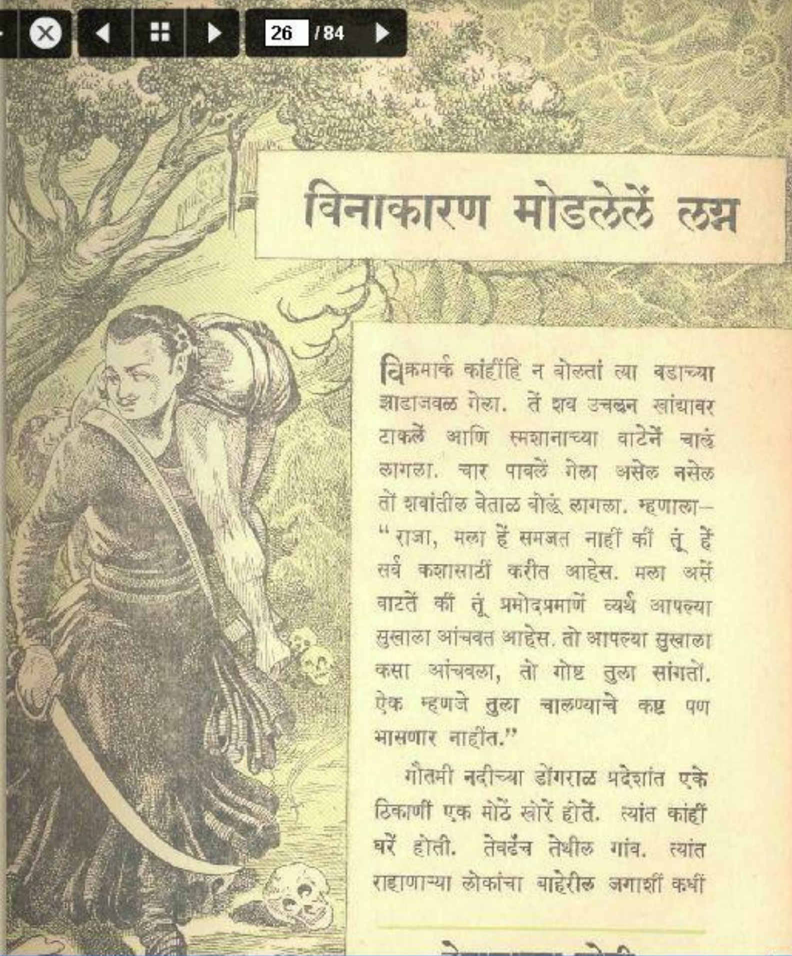

कादीत पुढें जाऊं लागला. दुपार झाली. सूर्य डोक्यावर आला. चंद्रवर्मा अगदीं थकून गेला होता. विश्रांतीसाठीं तो एका झाडाखालीं बसला. जरा आडवें व्हावें म्हणून तेथेंच झाडाखालीं तो निजावयास सोईची जागा पाहूं लागला. तोंच त्याला तेथें एक चार फूट लांबीची लोखंडाची सांखळी दिसली. असल्या निर्जन अरण्यांत ती सांखळी पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें. कुतूहलानें तो निरखून पाहूं लागला. ती गंजलेली असून फार दिवसापासून तेथेंच पडली असावी असें वाटलें त्याला. ती सांखळी येथें कशी आली असेल? हा विचार मनांत येऊन तो थोडा वेळ स्तब्ध राहिला. तेवढ्यांत त्याला कुत्र्याच्या भुंकण्याचा आवाज आला. तो भयंकर व कर्णकठोर आवाज ऐकून तो भानावर आला. आपल्या संरक्षणासाठीं त्यानें तलवार उपसली आणि पवित्रा साधून सावधगिरीनें उभा राहिला. आवाजाच्या रोखानें त्यानें नजर वळविली. तेव्हां दुरून एक मोठा कुत्रा धांवत धांवत त्याच्याकडेच येत असल्याचें त्याला कळलें. त्याला पाहतांच हा कुत्रा साधारण नसून कोणीतरी भयंकर राक्षसानें असें रूप घेतलें असावें असें त्याला वाटलें.

जसजसा तो जवळ येऊं लागला तसतसा वर्मा जास्तच सावध होऊन त्याच्याकडे टक लावून पाहूं लागला. त्याच वेळीं तो कुत्रा इतका जवळ आला होता कीं जवळच्या झाडींतून त्याच्या भुंकण्याचा शब्द ऐकूं आला. तो बाणाप्रमाणें आपल्या अंगावर तुटून पडणार ह्या कल्पनेनें, वेळेला हत्याराप्रमाणें उपयोग करतां येईल म्हणून ती सांखळी सुद्धां हातांत घट्ट धरून कुत्र्याच्या हालचालीवर चंद्रवर्मानें नजर रोखली होती. (पुढें चालू)

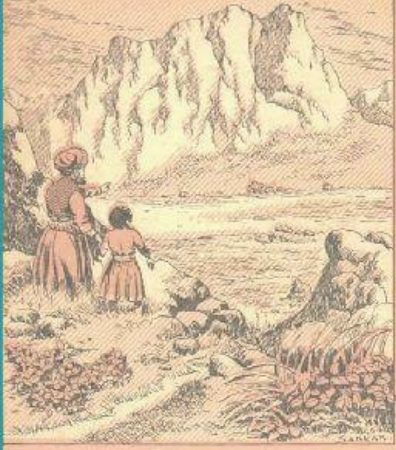

विनाकारण मोडलेलें लग्न

विक्रमार्क कांहींहि न बोलतां त्या वडाच्या झाडाजवळ गेला. तें शव उचलून खांद्यावर टाकलें आणि स्मशानाच्या वाटेनें चालूं लागला. चार पावलें गेला असेल नसेल तों शवांतील वेताळ बोलूं लागला. म्हणाला– "राजा, मला हें समजत नाहीं कीं तूं हें सर्व कशासाठीं करीत आहेस. मला असें वाटतें कीं तूं प्रमोदप्रमाणें व्यर्थ आपल्या सुखाला आंचवत आहेस. तो आपल्या सुखाला कसा आंचवला, तो गोष्ट तुला सांगतों. ऐक म्हणजे तुला चालण्याचे कष्ट पण भासणार नाहींत."

गौतमी नदीच्या डोंगराळ प्रदेशांत एके ठिकाणीं एक मोठें खोरें होतें. त्यांत कांहीं घरें होतीं. तेवढेंच तेथील गांव. त्यांत राहाणाऱ्या लोकांचा बाहेरील जगाशीं कधीं

संबंध येत नसे. तेथें सूर्यकिरणें उशीरां पोहोंचत असत. त्या खोऱ्यांत जागोजागीं पाण्याचे ओहोळ असल्यानें तेथील लोकांनीं सुंदर बागा व मळे लावले होते. शेतें बनविली होतीं. त्यामुळें ती जागा स्वर्गांतील नंदनवनासारखी वाटत होती.

प्रमोदचे वडील ह्याच गांवांत राहात होते. तेथेंच प्रमोदचा जन्म झाला. तो सुख-वस्तु बापाचा एकुलता एक मुलगा होता.

एकदां प्रमोद आपल्या बापाबरोबर फिरावयास गेला. त्यावेळीं त्याचें वय पांच सहा वर्षांचें असेल. फिरत फिरत ते दोघे घाट चढून टेंकडीच्या एका टोंकावर पोहोंचले. दूर वरचा प्रदेश पाहून प्रमोदला आश्चर्य वाटलें. तो आपल्या बापाला म्हणाला–'बाबा, जग इतकें का मोठें आहे ?"

"अरे जग फार मोठें आहे. त्यांत मोठमोठीं शहरें आहेत. मोठमोठे पर्वत आहेत, नद्या आहेत, समुद्र आहेत." बाप म्हणाला.

प्रमोद फार चौकस होता. तो रोज जगाविषयीं आपल्या बापाला विचारीत असे. जसजशी त्याला माहिती मिळत गेली तसतशी जग पाहाण्याची त्याची उत्सुकता वाढत गेली. तो नेहमीं त्याचाच विचार करूं लागला.

प्रमोद सोळा वर्षांचा झाला. त्याला जगाचा फेरफटका करून येण्याची आतां अनावर इच्छा झाली. त्याच सुमारास त्यांच्या गांवांत परगांवाहून एक रहस्थ आला. प्रमोदनें त्याच्याशीं ओळख करून घेऊन मैत्री केली. त्याच्याकडून जगांतील अनेक आश्चर्यकारक गोष्टीं विषयीं माहिती मिळविली. तो मोठ्या आवेशानें म्हणाला–"हाय, माझें सारें आयुष्य ह्या येथेंच गेलें. हें सर्व जग मी केव्हां एकदां पाहीन असें झालें आहे मला."

"ह्या विशाल विश्वाला पाहून किंवा पर्वत, खोरीं, नद्या व समुद्र पाहून का तुला जास्त सुख मिळेल ? अरे, मोठमोठ्या राजवाड्यांत सुद्धां आनंद, सुख व शान्ति मिळत नाहीं. तुला आनंद आणि सुख पाहिजे असेल, तर तूं ही जागा सोडून कोठेंहि जाऊं नकोस." त्या परदेशी गृहस्थानें सांगितलें.

"एवढें मोठें जग असून ह्या एका ल्हानशा खोऱ्यांत बसण्यांत काय मजा आहे ?" प्रमोद म्हणाला.

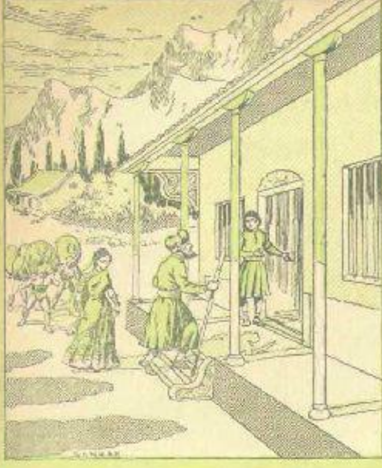
"हें जग एवढें मोठें आहे कीं त्यांतील सर्व ठिकाणीं हिंडणें कोणालाच शक्य होत नाहीं. आणि फक्त हें एक जगच काय ? ही सृष्टि किती मोठी आहे ह्याचा विचार कर. हें आपल्या डोक्यावरचें आकाश पहा. ह्यांत असंख्य तारे आहेत, तेथपर्यंत पोहोंचणें काय शक्य आहे ? आपल्या जगासारखीं कितीतरी जगें आहेत. हें सर्व पाहाणें काय शक्य आहे ?" त्या गृहस्थानें प्रमोदला सृष्टिची कल्पना दिली. त्याचा परिणाम असा झाला कीं प्रमोदचा जग पाहण्याचा उत्साह कमी झाला. आपलें गांव सोडून सुद्धां तो कोठें गेला नाहीं. आपल्या संपत्तीची देखरेख करीत त्याच गांवांत सुखानें राहूं लागला.

प्रमोद तेथेंच राहिला खरा पण त्याच्या चित्ताला शांति नव्हती. गांवांत त्याची सर्वांशीं ओळखी असून सुद्धां सर्व त्याच्या पासून दूर राहात असत.

प्रमोद आतां लग्नाला झाला होता. गांवांत योग्य अशा बऱ्याच मुली होत्या. पण त्याला त्यांत एक सुद्धां पसंत पडली नाहीं. कांहीं दिवसांनीं त्यानें लग्नाचा विचारहि सोडून दिला.

त्या खोऱ्यांत कुलशेखर नांवाचा एक रहिवाशी होता. तो प्रमोदला म्हणाला–"मला एक महीनाभर तुझ्या घरांत राहावयास

जागा दे. कारण मी घर बांधायला काढलें आहे. आणि तें बहुतेक एका महिन्यांत बांधून होईल."

प्रमोद आपल्या दोघां नोकरांबरोबर राहात असे. त्यामुळें त्याचें घर रिकामेंच होतें. त्यानें कुलशेखरला राहावयास जागा दिली. तो आपली मुलगी मंदाकिनी हिला घेऊन तेथें राहावयास गेला.

प्रमोदनें ऐकलें होतें की मंदाकिनी सुंदर आहे आणि तिनें पुष्कळशा मुलांना लग्नाला नकार दिला होता. त्याच्या घरांत राहावयास आल्यापासून प्रमोदला तिच्या विषयीं आकर्षण वाटूं लागलें होतें. दिवसें-दिवस त्याचें हें आकर्षण प्रेमांत बदललें. तरी त्यानें आपल्या वागण्यांतील मर्यादा सोडली नाहीं, किंवा कसल्याहि तऱ्हेचा उतावळेपणा दाखविला नाहीं. त्यानें कुल-शेखराजवळ गोष्ट काढली. तो म्हणाला—"तुम्हांला आणि तुमच्या मुलीला जर कांहीं हरकत नसेल तर मला तुमच्या मुलीशीं विवाह करण्याची इच्छा आहे."

कुलशेखरानें होकार दिला. लग्न ठरलें. फक्त मुहूर्तच ठरावयाचा बाकी होता. बाकी सर्व ठीक झालें.

अशा परिस्थितींत एकदां तीं दोघें डोंगरावरून बोलत बोलत येत होतीं. वाटेंत त्यांना एके ठिकाणीं सुंदर सुवासिक फुलें दिसलीं. मन्दाकिनीनें तीं तोडलीं आणि कांहीं आपल्या डोक्यांत घालून कांहीं हातांत तशीच घेऊन प्रमोदकडे आली.

तिच्या हातांत तीं सुंदर फुलें पाहून प्रमोद म्हणाला—"फुलें झाडांवरच चांगली दिसतात आणि ती पाहून मनाला आनंद होतो."

"मला तर फुलें पाहिल्याबरोबर ती तोडून घेण्याचा अनावर मोह होतो. मला फुलें फार आवडतात." मन्दाकिनी म्हणाली.

दोघें बोलत बोलत घरीं गेलीं. दुसरा दिवस उजाडला. सकाळीं मन्दाकिनी दृष्टीस पडतांच प्रमोद म्हणाला—"रात्रभर एक गोष्ट माझ्या डोक्यांत घोळत होती. तेव्हांच तुला विचारावी म्हणून प्रयत्न केला. म्हणून आतां विचारतों. हें बघ, आपण दोघें सध्यां किती प्रेमानें आणि आनंदानें राहात आहोंत. आपल्या आनंदाला पारावर राहात नाहीं. मग लग्न केल्यानेंच काय मोठी त्या सुखांत जास्त भर पडणार आहे? तुला कसें काय वाटतें?"

मन्दाकिनीनें प्रमोदच्या विचारांत बदल झालेला पाहिला. ती म्हणाली—"तुमच्या इच्छेविरुद्ध तुम्ही माझ्याशीं लग्न करावें असें मला मुळींच वाटत नाहीं. लग्नाची गोष्ट तुम्हीच काढलीत. बरें! जें झालें तें झालें, आतां ह्याविषयीं कांहींहि बोलूं नका."

आपल्या विचाराचा मन्दाकिनीला राग आला आहे, हें त्यानें ताडलें. पण तो घालविण्यासाठीं काय करावें हें त्याला कळेना.

त्यानंतर मन्दाकिनीनें आपल्या वडिलांना सांगितलें. ती म्हणाली—"बाबा, मी बराच

विचार केला आणि शेवटीं निश्चय केला आहे कीं कोणत्याहि परिस्थितींत प्रमोदशीं लग्न करणार नाहीं."

मन्दाकिनीच्या ह्या सांगण्यामुळें लग्नाची गोष्ट तेथेंच थांबली. कुलशेखराचें घर बांधून तयार झाल्याबरोबर तो आपल्या मुलीला घेऊन आपल्या घरीं गेला. कांहीं दिवसांनीं सुयोग्य वर शोधून त्यानें आपल्या मुलीचें लग्न करून दिलें. ती आपल्या घरीं सुखानें नांदूं लागली. प्रमोद मात्र जन्मभर अवि-वाहितच राहिला. त्यानंतर तो दुसऱ्या कोणावरहि प्रेम करूं शकला नाहीं.

इतकी गोष्ट सांगून वेताळ थांबला. म्हणाला—"ज्या मुलीवर प्रमोदनें प्रेम केलें, ती मुलगी त्याच्याशीं लग्न करण्यास तयार असून सुद्धां प्रमोदनें नकार दिला. त्यानें हा मूर्खपणा कां केला? जर ह्या प्रश्नाचें उत्तर तूं दिलें नाहींस तर तुझ्या डोक्याचीं छकलें छकलें होऊन जातील."

"हा कांहीं मोठा गहन विचाराचा प्रश्न नाहीं. ह्याचें उत्तर अगदीं सरळ आहे. प्रमोदला नुसता आनंद पाहिजे होता. प्रत्यक्ष अनुभवाची त्याला इच्छा नव्हती. अनुभवाशिवाय नुसता आनंद मिळूं शकतो. ही गोष्ट तो सोळा वर्षांचा असल्यापासून त्याला कळली होती आणि म्हणूनच त्याची जगाचा फेरफटका करण्याची उत्कट इच्छा नाहींशी झाली. त्यानंतर मन्दाकिनीनें जेव्हां झाडाची फुलें तोडलीं तेव्हां त्याला कळून चुकलें कीं प्रत्यक्ष अनुभव घेतल्यावर मग आनंद कमी होतो. त्याचप्रमाणें मन्दाकिनीच्या सान्निध्यानें किंवा सहवासानें आपल्याला जो आनंद होत आहे तो लग्न झाल्यावर राहाणार नाहीं आणि मन्दाकिनीला नुसता आनंद नको होता. तिला अनुभवाचीहि इच्छा होती. म्हणूनच तिनें आपल्या अनुभवसुखासाठीं झाडावरचीं फुलें तोडून घेतलीं. अनुभवाशिवाय नुसता आनंद लुटण्याची इच्छा दाखविणाऱ्या व्यक्तीपासून अनुभव इच्छिणाऱ्या व्यक्तीला काय सुख मिळणार? ही गोष्ट समजूनच मन्दाकिनीनें प्रमोदशीं लग्न करण्याचें नाकारलें."

अशा तऱ्हेनें राजाचें मौन भंग झाल्यावर वेताळ शवासह अदृश्य झाला आणि पूर्ववत झाडावर लटकूं लागला.

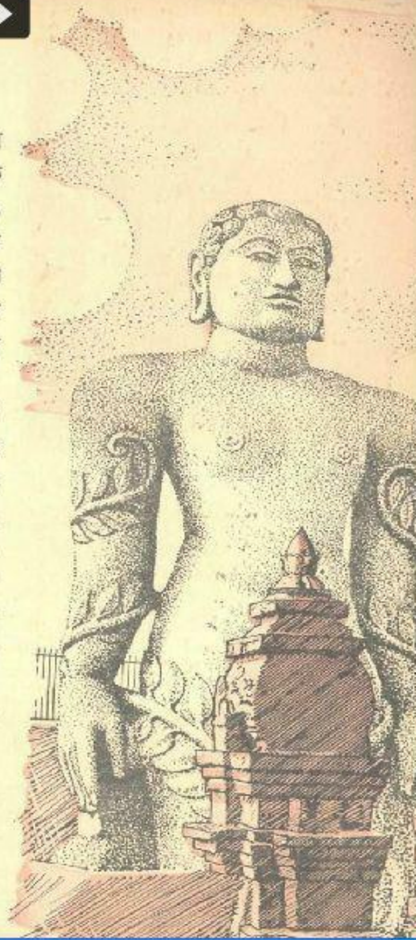
(कल्पित)

३. गोमटेश्वर

फार वर्षांपूर्वी आपल्या देशांत एक राजा होऊन गेला. त्याला दोन मुलगे होते. वडील गेल्यानंतर त्याचें राज्य कोणास मिळावें, ह्याबद्दल दोघांत वाद झाला. त्याचा परिणाम द्वंद्वांत झाला. त्यांत लहान भावाचा जय झाला. परंतु त्यानें आपल्या मोठ्या भावालाच राज्य दिलें. असें म्हणतात कीं तो उदार धाकट भाऊ म्हणजेच गोमटेश्वर होय.

म्हैसूरहून ६२ मैलावर 'श्रवण बेळगोळ' नांवाचें एक गांव आहे. ह्या गांवाजवळ चंद्रगिरि व इंद्रगिरि नांवाच्या दोन टेंकड्या आहेत. इंद्रगिरीवर गोमटेश्वराची मूर्ति आहे. तिची स्थापना इ. सन् ९८३ मध्यें चामुन्डरायनें केली. चामुन्डराय त्या वेळीं 'गंग' राजाचा मुख्य मंत्री होता. गोमटेश्वर हें जैनांचें क्षेत्र आहे. एके काळीं जैन संस्कृति तेथें भरभराटीस आली होती.

ही मूर्ति इंद्रगिरीच्या एका शिखरावर खोदली आहे. त्यामुळें ती अखंड आहे. ही मूर्ति ५७ फूट उंच आहे. डोकें ६ फूट, पाय ६ फूट पायाची करंगळी २ फूट ९ इंच आणि खांदे २६ फूट आहेत.

ही मूर्ति जगांतील आश्चर्यकारक वस्तूंमध्यें

प्रतिमा

महाराज दशरथानें श्रीरामचंद्राच्या राज्याभिषेकाचा दिवस निश्चित ठरविला. अयोध्या नगरी आनंद सागरांत बुडून गेली. अयोध्यावासी उत्साहानें राज्याभिषेकाच्या तयारीला लागले. सिंहासन तयार झालें. छत्र चामर तयार झालें. सुवर्ण कलश तयार झाले.

अशा ह्या मंगल प्रसंगीं लोकरंजनार्थ अभिनयकलावंतांना नाट्य प्रयोग करण्याची आज्ञा झाली होती. अवदातिका नांवाच्या सीतेच्या एका दासीनें रेवादेवीजवळ अशोक वृक्षाची एक शाखा मागितली. रेवादेवी ही अभिनेत्र्यांची वेशभूषा करणारी होती. तिनें अवदातिकेला फांदी देण्याचें नाकारलें. याचा तिला राग आला व तिनें वेशभूषा सामग्रींतील वल्कलाची चोरी केली. तिनें ही चोरी गमतीखातरच केली होती तरी खऱ्या चोरीप्रमाणेंच तिला भय वाटत होतें.

तिची ती परिस्थिति सीतेनें ओळखली. ती म्हणाली–"जा, हीं वल्कलें परत देऊन ये." तेवढ्यांत तिला वाटलें कीं आपण वल्कलें नेसून पाहावीं. म्हणून ती नेसली सुद्धां. अवदातिकेनें सीतेसमोर आरसा आणून ठेविला.

"मी आरसा आणावयास गेलें होतें तेव्हां कोणाच्या तरी राज्याभिषेकाची गोष्ट माझ्या कानावर पडली. कोण राजा होणार आहे कोण जाणें." ती म्हणाली.

"मामंजींची प्रकृति तर चांगली आहे ना?" सीतेनें चिंतातुर होऊन विचारलें.

"महाराजांची प्रकृति उत्तम आहे आणि त्यांनींच राज्याभिषेक ठरविला आहे." एका दासीनें सांगितलें.

इतक्यांत राजवाड्यांत मंगलवाद्यांचा ध्वनि ऐकूं आला. सर्व जणी आनंदानें घाईगडबडीनें शृंगार करूं लागल्या. इतक्यांत वाद्यें बंद झालीं.

"हें काय! राज्याभिषेक रहित झाला कीं काय! हो, पुष्कळ वेळां एकादें कार्य करण्याचें ठरतें आणि रहित होतें." सीता म्हणाली. इतक्यांत एका दासीनें येऊन सांगितलें कीं राज्याभिषेकानंतर महाराज वनवासी होणार आहेत.

"म्हणजे हें अभिषेकाचें पाणी अश्रू धुण्यासाठीं आहे वाटतें?" सीतानें विचारलें.

श्री रामचंद्र मांडवांत आले. चौरंगावर बसले. मंगलवाद्यें वाजूं लागली. पुरोहित मुनिश्रेष्ठ मंत्रोच्चार करून अभिषेक करण्यास आरंभ करणार एवढ्यांत महाराज दशरथानें रामाला बोलाविलें.

रामाला समजलें कीं मंथरेच्या कारस्थानामुळें माझा राज्याभिषेक थांबला आहे. त्याला ह्या गोष्टीचा फार आनंद झाला. आपल्या शिरावरील ओझें कमी झालें, त्याला वाटलें.

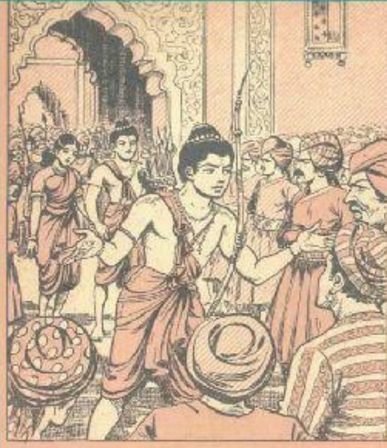
ही सर्व हकीगत रामानें सीतेला सांगितली. नंतर सीतेला वल्कलें नेसलेली पाहून तो म्हणाला–"तुझ्याप्रमाणें वल्कलें धारण करण्याची इच्छा आहे." म्हणून सीतेनें एका दासीला वल्कलें आणण्यासाठीं पाठविलें.

कैकेयीच्या महालांतून हाहाकाराचा शब्द ऐकूं आला. सर्वजण घाबरलीं. तोंच एका दासीनें सांगितलें कीं कैकेयीनें रामाला राज्य न देतां भरताला देण्यासाठीं हट्ट केला व महाराज दशरथ मूर्छित झाले आहेत. लक्ष्मण तेथेंच होता. तो रागानें म्हणाला–"त्या कैकेयीला मी आत्तांच्या आत्तां मारून टाकतों."

"शांत हो लक्ष्मणा! अरे, राज्यलोभानें मातापित्यांची हत्या करणार काय तूं?" रामानें त्याला विचारलें.

"मला राज्य न मिळाल्याचा राग नाहीं आला दादा! मला राग आला तो कैकेयी

तुला चौदा वर्षें वनवासास पाठविणार आहे त्याचा." लक्ष्मण नतमस्तक होऊन म्हणाला.

"म्हणूनच महाराज मूर्छित झाले असतील." असें म्हणून रामानें सीतेजवळ वल्कलें मागितलीं आणि रानांत जाण्यासाठीं सिद्ध झाला. तें पाहून सीतेनेंहि त्याच्याबरोबर वनांत जाण्याचा हट्ट धरला. शेवटीं रामानें लक्ष्मणाला सीतेची समजूत घालण्यास सांगितलें. पण झालें उलटेंच.

"वहिनीचें म्हणणें ठीक तर आहे." असें म्हणून लक्ष्मण वल्कलें रामाच्या अंगावर घालून त्याला म्हणाला—"तूं आपल्या सर्व वस्तूंतील अर्ध्या वस्तू मला देतोस. मग ह्या वल्कलांतील अर्धीं वल्कलें कां नाहीं मला दिलीस ?"

रामानें त्याची समजूत घालण्याची कामगिरी सीतेला दिली. तिनें समजावण्याचा पुष्कळ प्रयत्न केला. परंतु लक्ष्मणानें कांहीं ऐकलें नाहीं. तोहि रामाबरोबर वनांत जाण्यास निघाला. त्यानेंहि वल्कलें परिधान केलीं.

त्या नंतर राम, लक्ष्मण, सीता तिघेहि वनांत जाण्यास निघालीं. राजपथावरून जात असतां त्यांच्या दर्शनासाठीं नगरवासी जमा झाले. ते चाललेच होते कीं दौवारिकानें लगबगीनें येऊन सांगितलें कीं जरा थांबा महाराज येत आहेत.

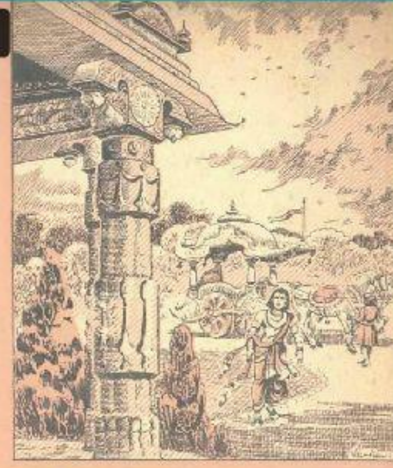
"वनवासींना कोणास भेटण्याची कांहीं जरूर नाहीं." असें लक्ष्मणानें सांगितलें. रामालाहि तसेंच वाटल्यावरून तोहि लक्ष्मण सीतेसह पुढें निघाला.

हे तिघे वनांत जाण्यास निघालेले ऐकून दशरथाला फार दुःख झालें. कौसल्या व सुमित्रेनें त्याला धीर देण्याचा यत्न करून पाहिला. परंतु जेव्हां सुमंतानें सांगितलें कीं राम, लक्ष्मण व सीता वनांत गेलीं तेव्हां तर त्याचें देहभान गेल्यासारखें झालें. "सुमंता, भरताला बोलाव." तो म्हणाला. "हे रामा! अहो राम, सीता, लक्ष्मणा मी जातों आतां." असें म्हणत त्यानें प्राण सोडले.

अयोध्येच्या जवळच प्रतिमाशाळा होती. तेथें मृत राजांच्या मूर्ति ठेविल्या जात असत. दशरथ राजाच्या मृत्यूनंतर त्याची मूर्तिहि तेथें ठेविण्यांत आली होती. दर्शनासाठीं महाराण्या तेथें येत असल्यानें त्यांना सजविलें होतें.

भरत मामाच्या घरून येणार म्हणून शत्रुघ्नानें एका दूताला अयोध्येच्या वेशीवर त्याला भेटण्यासाठीं पाठविलें होतें. भरत येतांच दूतानें सांगितलें कीं गांवांतील वयोवृद्धांनीं कृत्तिका नक्षत्र उलटल्यावर आणि रोहिणी लागल्यावर नगरींत प्रवेश करण्यास सांगितलें आहे.

भरत थांबला. अयोध्येंतील कांहींहि हकीगत त्याला माहीत नव्हती. वेळ घालविण्यासाठीं त्यानें इकडे तिकडे हिंडून पाहिलें. त्याला दूर अंतरावर झाडांच्या आड एक गृह दिसलें. ती प्रतिमाशाळाच होती. भरताला त्याविषयीं कांहीं एक माहीत नव्हतें. त्याला वाटलें एकादें देऊळ असेल. म्हणून तो तिकडे गेला. आंत शिरून पाहिलें

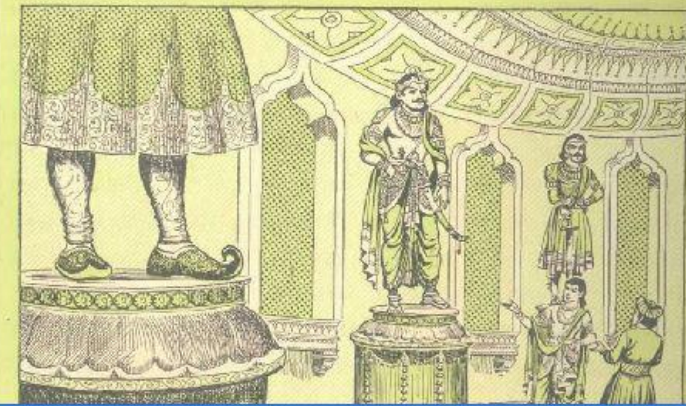
तर तेथें कोणीहि नव्हतें. फक्त सजवलेल्या चार मूर्ति त्याला दिसल्या. असतील कोणा देवाच्या म्हणून त्यानें त्यांना दुरूनच नमस्कार केला. इतक्यांत तेथील व्यवस्थापक पुढें आला. म्हणाला—"ह्या मूर्ती देवांच्या नसून मृत राजांच्या आहेत." नंतर त्यानें भरताला त्या मूर्तींची माहिती सांगितली. पहिल्यानें त्यानें राजा दिलीपाची मूर्ति दाखवून त्याच्या पराक्रमाचें, मोठेपणाचें वर्णन केलें. नंतर रघुराजाची मूर्ति दाखवून त्याचें वर्णन केलें. त्यानंतर राजा अज याच्या मूर्तीचाहि परिचय करून दिला. त्याच्या जवळच असलेली

चौथी मूर्ति पाहून भरताला धक्का बसला. तो हतबुद्ध उभा राहिला.

त्यानें पहिल्या तीन प्रतिमांच्या संबंधीं पुनःपुन्हां प्रश्न केले आणि शेवटीं धीर करून म्हणाला–"काय! येथें जिवंत राजांच्या मूर्ती सुद्धां ठेवल्या जातात?"

"नाहीं फक्त मृत महाराजांच्याच प्रतिमा येथें ठेविल्या जातात." व्यवस्थापकानें सांगितलें. "थांबा, ह्या चौथ्या मूर्ती विषयीं सुद्धां माहिती करून घ्या. ही महाराज दशरथाची प्रतिमा आहे. ह्यांनीं आपल्या प्रिय पत्नीच्या सुखासाठीं आपले प्राण त्यागिले."

"बाबा! हाय!!" असें म्हणतां म्हणतां भरताला मूर्च्छा आली. तेव्हांच व्यवस्थापकाला कळलें कीं हा राजकुमार भरत आहे. त्यानें त्याची मूर्च्छा घालविण्यासाठीं प्रयत्न केला. भरत शुद्धीवर आल्यावर त्यानें पित्याविषयीं सर्व माहिती विचारली. तेव्हां राम, लक्ष्मण आणि सीता वनांत गेल्याचेंहि त्याला समजलें. त्यामुळें पुन्हां तो मूर्च्छित झाला. त्याच वेळीं कौसल्या, सुमित्रा, कैकेयी आपल्या दासींच्याबरोबर तेथें येऊन पोहोंचल्या. सुमन्तपण त्यांच्याबरोबर होता.

भरताची मूर्च्छा दूर झाल्यावर त्यानें डोळे उघडले. तोंच नाटकांतील दृश्याप्रमाणें त्याच्या तिघी माता त्याच्यासमोर त्याला दिसल्या. त्यांना पाहातांच झटकन उठून त्यानें कौसल्या व सुमित्रेला नमस्कार केला. परंतु कैकेयीला नमस्कार करण्याऐवजीं दोष देऊं लागला.

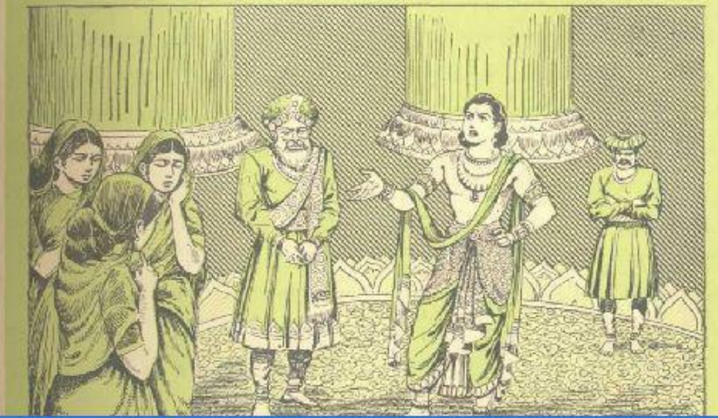
भरतानें केलेल्या आरोपाकडे दुर्लक्ष करून ती म्हणाली–"बाळा, काय केलें रे मी. चल लवकर. तुला राज्याभिषेक करण्यासाठीं महामुनि वशिष्ठ तुझी वाट पाहात आहेत."

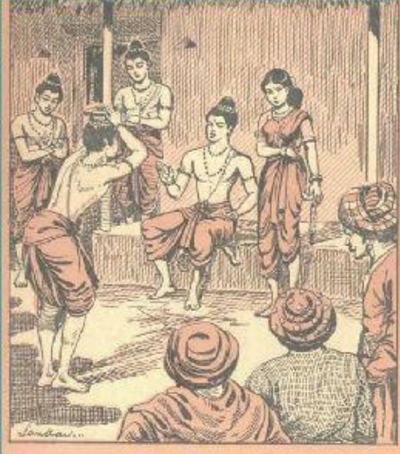
"ह्या महाराणीचा राज्याभिषेक करा. मला अयोध्येला जावयाचें नाहीं. जेथें राम तेथें माझी अयोध्या." सुमन्ताकडे पाहून भरत गरजला.

त्यानंतर सुमन्ताला घेऊन भरत चित्रकूटावर केला. तेथें त्याला रामाची पर्णकुटी दिसली. त्यानें सुमन्ताला पुढें पाठविलें. म्हणाला–"रामाला सांगा कीं लोभी कैकेयीचा लाडका मुलगा भरत आला आहे."

"वडील माणसाची निंदा करणें बरें नाहीं." सुमन्त म्हणाला.

"ठीक आहे." असें म्हणून भरत स्वतःच ओरडला–"क्रूर कृतघ्न, असभ्य, धूर्त असली तरी एक भावुक व्यक्ति आली आहे."

तो आवाज ऐकून राम म्हणाला–"अगदीं वडिलांच्या आवाजाप्रमाणें आवाज आहे. कोणी मित्र बंधु आले असले पाहिजेत. लक्ष्मणा, जा बरें पाहून ये कोण आले आहेत ते." लक्ष्मणानें पाहून भरत आल्याचें सांगितलें.

सीता त्याला सामोरी जाऊन आंत घेऊन आली. तेथें रामानें भरताला आलिंगन केलें. त्या ठिकाणीं भरतानें रामाबरोबर वनांत राहाण्याची इच्छा प्रकट केली. परंतु रामानें त्याचें म्हणणें ऐकलें नाहीं. तो म्हणाला–"तुला काय वाटतें? अहंकार, मद, अथवा वेडेपणानें मी येथें आलों आहे? नाहीं मी वडिलांच्या आज्ञेवरून आलों आहें. तूंहि वडिलांच्या आज्ञेचें पालन कर."

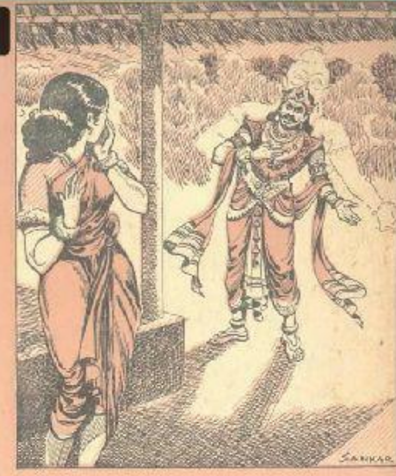
भरतानें तें कबूल केलें नाहीं. शेवटीं रामाच्या आग्रहावरून तो म्हणाला–"जर तूं वनवासांतून आल्यावर आपलें राज्य घेणार असशील तर मी फक्त तोंपर्यंत प्रजा पालन करीन. राज्याभिषेक माझा नाहीं. तुझ्या पादुकांचा होईल." त्याला रामानें सम्मति दिली. आणि आपल्या पादुका भरताला देऊन त्याला अयोध्येस परत पाठवून दिलें.

एक दिवस राम व सीता आपल्या पर्णकुटींत बसून दशरथ राजाच्या श्राद्धा-संबंधीं बोलत होते. त्याच वेळीं रावण संन्याशाच्या वेशानें आला. आणि म्हणाला–"कोण आहे आंत? मी अतिथि आलों आहे." खरें म्हणजे रावणाचा भाऊ खर याला रामानें मारलें होतें. त्याचा सूड घेण्यासाठीं म्हणून तो आला होता. त्यासाठीं तो सीतेला पळवून नेणार होता.

रामानें त्याला आंत बोलाविलें. आदर सत्कार केला आणि म्हणाला–"महर्षि, श्राद्धाला काय काय पाहिजे?" रावणानें सांगितलें कीं गवतांत दुर्वा, बीजामध्यें तीळ, दाण्यामध्यें उडीद, प्राण्यामध्यें गाय किंवा सांबर किंवा कांचनमृग. ह्या वस्तू मुख्य आहेत. परंतु कांचनमृग हिमालयांत असतात आणि गंगेचें पाणी पितात.

इतक्यांत रामाला दूरवर एक सोन्याचें हरण दिसलें. त्याला पकडून आणण्यासाठीं रामानें लक्ष्मणाला पाठवावें असें ठरविलें. पण त्यावेळीं लक्ष्मण कांहीं महामुनींच्या भेटी घेण्यासाठीं गेला होता. म्हणून स्वतः रामालाच त्याला पकडण्यासाठीं जावें लागलें. रामानें नेम धरून बाण मारला. परंतु पाहतां पाहतां बाण चुकवून हरण झाडींत निघून गेलें.

रामाला बाहेर गेलेला पाहून रावणानें आपलें खरें रूप दाखवून सीतेला पळवून नेलें. सीतेनें खूप आरडा ओरडा केला. ऋषि-मुनींना हांका मारल्या. पण त्याचा कांहीं उपयोग झाला नाहीं. थोडें दूर गेल्यावर जटायूनें सीतेचा आवाज ऐकला आणि तो रावणाशीं युद्ध करण्यासाठीं पुढें आला. थोडा वेळ झटापट झाली पण रावणानें त्याचे पंख उखडून फेंकून दिले आणि आपली वाट धरली.

इकडे अयोध्येमध्यें भरताला मधून मधून वनांतील वर्तमान समजत असे. राम-लक्ष्मणांनीं सुग्रीवाशीं मैत्री केली आणि वालीला मारलें, ही गोष्ट त्याला ठाऊक होती. त्याच प्रमाणें आतां सीताहरणाची गोष्ट सुद्धां त्याला समजली होती. ही वातमी ऐकतांच त्याला दुःख झालें आणि रागहि आला. त्या भरांत तो कैकयीकडे गेला आणि म्हणाला–"एक आनंदाची वातमी आहे रामाकडून आलेली. तुझ्यासाठीं रामानें वनवास पतकरला आणि आतां एकाकी जीवन. कारण सीतेचें अपहरण

झालें आहे. तुझ्या सारखी स्त्री घरांत असल्यामुळें सीतेसारख्या स्त्रीला घरास मुकावें लागलें."

भरताचें हें असलें बोलणें कैकयीला फार वेळ सहन झालें नाहीं. ती म्हणाली— "महाराज दशरथांना पुत्र-वियोगाचा शाप होता आणि तो माझ्याकडून सिद्ध व्हावयाचा होता, तो झाला."

"मग माझा वनवास कां नाहीं मागितलास ?" भरतानें विचारलें.

"तूं नेहमीं दूरदूरच राहात होतास." कैकयी म्हणाली.

"मग चौदा वर्षांचाच कशाला वनवास मागून घेतलास ?"

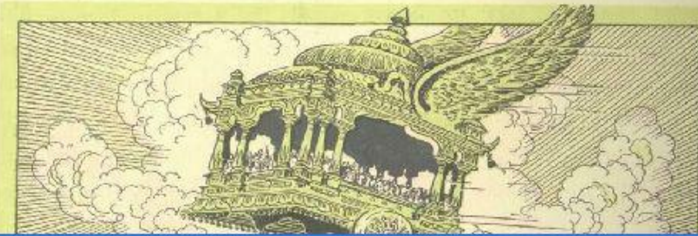
"मी खरें म्हणजे चौदा दिवसच म्हणणार होतें पण तोंडांतून एकदम 'वर्षेंच' आलें आणि एकदां तोंडांतून गेलेला शब्द मागें कसा घ्यावयाचा ?"

"तुझ्याकडे तरी काय चूक आई ! आई, मी तुला उगीचच कांहीं कांहीं बोललों. क्षमा कर मला." भरत म्हणाला.

कांहीं दिवस गेले. एक दिवस, आश्रमांतील लोकांना समजलें कीं राम-रावणाचें युद्ध झालें. रामानें रावणास मारलें. सीतेला कैदेंतून सोडविलें. बिभीषणास लंकेचें राज्य दिलें व आतां राम लवकरच सीता, लक्ष्मण आणि बिभीषणाला बरोबर घेऊन येणार आहे.

युद्ध संपल्यावर राम सीता, लक्ष्मण, बिभीषण वगैरेसह आश्रमांत पोहोंचले. तेथील लोकांनीं मोठ्या प्रेमानें त्यांचें स्वागत केलें. त्यांना भेटण्यासाठीं अयोध्येहून भरत आपल्या तिन्हीं मातांना घेऊन आला होता.

तेथून ती सर्व मंडळी पुष्पक विमानांतून अयोध्येस गेलीं. तेथें मोठ्या थाटानें रामाचा राज्याभिषेक झाला आणि सर्वत्र आनंदी आनंद नांदूं लागला.

पुंड (टिल्लू)

एके काळीं जर्मनीमध्यें टिल्लू नांवाचा एक मुलगा होता. लहानपणापासूनच तो फार त्रात्य होता. खोटें बोलणें, लोकांना त्रास देणें ह्याचें जणुं बाळकडूच त्याला मिळालें होतें.

त्यानें कांहीं कामधंदा शिकावा, शेतीवाडी करावी म्हणून बापानें पुष्कळ प्रयत्न केला. कमींतकमी त्यानें घरांतील काम थोडें फार करावें म्हणून आईनें प्रयत्न केला. पण सर्व व्यर्थ. त्याचा उनाडपणा कांहीं गेला नाहीं. गांवांत तो पुंड म्हणून प्रसिद्ध होता.

टिल्लू सोळा वर्षांचा होता तेव्हां त्याचें वडील वारले. त्याची आई पतीच्या मृत्यूनें अगोदरच दुःखी होती, त्यांत आपल्या मुलाची पुंडगिरी. ती बिचारी बेजार होऊन गेली. आकाबाईला असलींच घरें आवडतात. मग काय विचारतां त्यांची अवस्था. "आधींच मर्कट...." सारखी त्यांची स्थिति झाली होती. टिल्लूच्या आईनें त्याला पुष्कळ सांगण्यासावरण्याचा प्रयत्न केला. पण त्याचा कांहीं उपयोग झाला नाही. शेवटीं त्यांच्या जवळ फुटकी कवडी देखील शिल्लक राहिली नाहीं कीं धान्याचा कण राहिला नाहीं.

आईला फार वाईट वाटत असे. ती नेहमीं मुसमुसून रडत असे. असह्य झालें म्हणजे टाहो फोडून रडत असे. म्हणत असे— "मी फुटक्या कपाळाची म्हणूनच हें सर्व पाहावयास ह्यांच्या मागें जिवंत राहिलें आहे.

"आई ! तूं रोटीच्या चार तुकड्यासाठीं रडत बसली आहेस ! मी आणून देतों तुला." असें सांगून टिल्लू बाहेर गेला.

तो एका रोटीच्या दुकानांत गेला. म्हणाला—"आमचे मालक एक जमीनदार आहेत. ह्या गांवाच्या वेशीवरच्या एका

धर्मशाळेंत उतरले आहेत. त्यांनीं मला पुढील मुक्कामापर्यंत पुरतील एवढ्या पावरोट्या द्यावयास सांगितल्या आहेत. असें करा, आपल्या एका नोकराला माझ्याबरोबर पाठवा. मी त्याच्या हातीं पैसे पाठवितों."

रोटीवाल्यानें लगेच एक टोपलीभर पाव देऊन नोकराला टिल्ल बरोबर पाठवून दिलें. कांहीं अंतर गेल्यावर टिल्ल म्हणाला—"अरे! टोपली नीट धर. पाव पडतील सर्व." टोपली नीट करण्यासाठीं म्हणून नोकरानें ती थोडी खालीं केली. त्याबरोबर दोनचार पाव खालीं पडले.

"बघ. मी सांगत होतों ना ? ह्या जर आमच्या मालकानें पाहिल्या तर आपल्या दोघांची चांबडी लोळवील तो. तूं जाऊन दुसरे घेऊन ये. तोंपर्यंत मी येथेंच थांबतों." टिल्लनें सांगितलें.

नोकर पाव बदलून आणण्यासाठीं परत फिरला. तो दृष्टिआड होताच टिल्ल ती टोपली घेऊन पसार झाला.

"रोटी, रोटी, रोटी. ह्या घे. हव्या तेवढ्या खा आणि वीक सुद्धां पाहिजे तर." टिल्लनें मोठ्या डौलानें आपल्या आईला सांगितलें.

पावरोट्या संपल्या. पुन्हां उपास करण्याची पाळी आली. आई रडूं लागली—"तूं तरी कसा रे इतका नालायक निघालास!"

"तूं रडूं नकोस, आई. मी कांहीं तरी काम धंदा करतों." टिल्ल म्हणाला.

त्यानें एका रोटीवाल्याच्या दुकानांत नोकरी धरली. दोन दिवस त्यानें पावरोट्या केल्या. तिसऱ्या दिवशीं दुकानदार म्हणाला—"आज मी शेजारच्या गांवीं जाऊन येणार आहें. म्हणून तूंच सर्व काम कर."

"बरं आहे मालक. पण मग मी काय काय करूं ?" टिल्ल म्हणाला.

"काय सांगितलं तुला ? कुत्रीं मांजरीं वाटेल तें कर उगीच बडबड नको करूंस." मालकानें सांगितलें व तो निघून गेला.

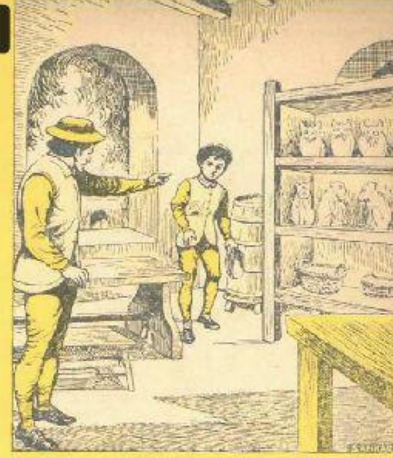
टिल्लच तो. मालकाची आज्ञा मिळतांच स्वयंपाकघरांत घेला. पीठ मळलें आणि त्याची खरोखरच कुत्रीं मांजरीं करून भाजून काढलीं. दुसऱ्या दिवशीं मालकानें येऊन पाहिलें तर त्याला कपटांत पिठाचीं कुत्रीं मांजरीं दिसलीं. तो संतापून म्हणाला—गाढव कुठला. काय केलेंस हें."

टिल्ल उदास चेहेरा करून म्हणाला—"आपलीच ना आज्ञा होती तशी ? तुम्हीच नाहीं का म्हणालांत कुत्रीं मांजरीं कर म्हणून."

"अकलेच्या कांद्या! पुन्हां मला तोंड दाखवूं नकोस. जा चालता हो आणि एवढें पीठ फुकट घालविलेंस त्याचे पैसे चुकते कर." मालक गरजला.

"हें सगळें मला द्या. मी तुमचे पैसे देतों." टिल्ल म्हणाला. त्याला दोन दिवसांची मजूरी मिळावयाचीच होती. तो सर्व कुत्रीं माजरीं उचलून घेऊन निघून गेला.

त्या दिवशीं चर्च मध्यें कांहीं विशेष कार्यक्रम असल्या कारणानें बरेच लोक तेथें येणार होते. म्हणून टिल्ल तें टोपलें घेऊन

तेथें जाऊन बसला. त्याच्याजवळ हा नवीन तऱ्हेचा माल असलेला पाहून लोकांना मौज वाटली आणि मौजेखातर त्यांनीं त्याचा माल विकतहि घेतला. तेंच पाहिजे होतें टिल्लला. त्याला थोडे पैसे मिळालें. त्यानें ते आईला आणून दिले.

* * *

टिल्ल कोठें चिकाटीनें काम करीत नसे. तें कधीं जमलें नाहीं. परंतु तो लबाडी आणि लुच्चेगिरीमध्यें तरबेज होता. त्या व्यवसायावरच त्यानें थोडे पैसे जमवले आणि एक घोडा विकत घेतला. आतां त्याला गांवांत

हिंडून लोकांना त्रास देणें फार सोपें झालें होतें.

एकदां एका गांवांत आठवड्याचा बाजार भरला असतां तो तेथें गेला. तेथें बऱ्याच गवळणी दूध विकावयास आल्या होत्या. टिल्ल एक मोठें बगौणें घेऊन आला. एके ठिकाणीं आपली कासंडी ठेवून गवळणींना म्हणाला–"मला दूध पाहिजे आहे. तुम्हीं जेवढें देऊं शकाल तेवढें द्या. मी तुम्हांला त्याबद्दल भरपूर किंमत देईन." बऱ्याच गवळणी तेथें आल्या. आपल्याजवळ असलेलें दूध त्याला देऊन पैसे मागूं लागल्या.

"थांबा ! जरा थांबा !! हें भांडें भरूं तर द्या. मग देतों सर्वांना पैसे." बगौणें भरेपर्यंत सर्व गवळणी तेथेंच उभ्या राहिल्या. तें भरतांच त्यांनीं पैसे मागितले. "आज मला हें एवढें दूध पुरें आहे. ह्याचे पैसे मी तुम्हांला पंधरा दिवसांनीं देईन." टिल्ल मोठ्या ऐटींत म्हणाला. "आणि जी कोणी तोंपर्यंत थांबूं शकणार नाहीं तिनें आपलें दूध परत घ्यावें."

कोणाच्या भरंवशावर त्या थांबणार? सर्व जणी आपण दिलेलें दूध परत घेण्यासाठीं पुढें झाल्या. बगौण्या भोंवतीं एकच गर्दी जमली. हिसकाहिसकी सुरू झाली. थोडेंसें

दूध जमिनीवर सांडलें आणि ह्या गडबडींत टिल्ल कोठेंतरी नाहींसा झाला.

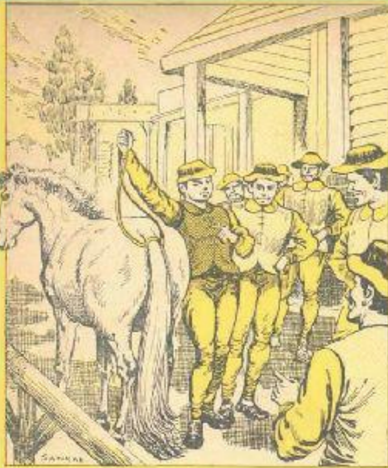
* * *

एकदां टिल्लजवळचे सर्व पैसे संपून गेले होते. शेवटीं घोडा विकावयाची वेळ आली. परंतु घोडा विकायला तो तयार नव्हता. मग पैसे कसे मिळावे म्हणून तो विचार करूं लागला. त्याला एक युक्ति सुचली. तो एका खाणावळींत गेला. तेथें घोड्यांच्या पागेंत त्यानें आपला घोडा बांधला आणि आंत गेला. तेथें सर्व लोक जेवायला बसले होते. टिल्ल आंत शिरला आणि म्हणाला–

"माझ्याजवळ एक विचित्र घोडा आहे. तसा घोडा पृथ्वीच्या पाठीवर कोठेंहि मिळणार नाहीं. त्याची गंमत अशी आहे कीं शेपटीच्या जागीं डोकें आणि डोक्याच्या जागीं शेपूट आहे. त्याला पाहण्यासाठीं एक एक पैसा तिकिट आहे."

सर्वांना गंमत वाटली त्याची. त्यांनीं भराभर ते पाहण्यासाठीं एक एक पैसा टाकला. हां, हां, म्हणतां त्याची टोपी पैशांनीं भरली. त्यानंतर त्यानें तो घोडा सर्वांना दाखविला. टिल्लनें आपल्या घोड्याच्या शेपटीलाच दोरी बांधून ठेविली होती.

टिल्ल्च्या ह्या कामाबद्दल ज्यांनीं पैसे दिले होते त्यापैकीं कांहीं लोक चिडले आणि कांहींनीं त्याच्या सुपीक डोक्याच्या कल्पनेचें कौतूक केलें आणि म्हणूनच तो एवढ्या लोकांच्या जमावांतून सुखरूप बाहेर पडला.

*   *   *

एक दिवस टिल्ल् आपल्या घोड्यावर बसून शहराबाहेर निघाला. वाटेंत त्याला बारा आंधळे भिकारी दिसले. तो त्यांना म्हणाला– "किती दिवस असे हिंडून हिंडून भीक मागणार? एकाद्या धर्मशाळेंत जाऊन कां नाहीं राहात?"

"त्याला भाग्य लागतें. कोण आम्हांला आपल्याकडे ठेवून घेऊन फुकट जेवावयाला घालणार?" ते म्हणाले.

"असें कां म्हणतां? दानाचें पुण्य महत्पुण्य आहे. मी देतों तुम्हांला पैसे, प्रत्येकाला एक एक मोहोर. जा वाटेल त्या खाणावळींत जाऊन पाहिजे तेवढे दिवस राहा." असें म्हणत त्यानें नाण्यांचा आवाज केला. परंतु कोणाच्याहि हातांत हीं नाणीं दिली नाहींत. त्या आंधळ्यांना वाटलें आपल्यापैकीं कोणाजवळ तरी नाणीं दिली आहेत. म्हणून ते त्याला आशीर्वाद देत निघून गेले.

ते आंधळे शहरांत आले. एक चांगली खाणावळ पाहिली आणि आंत शिरले. त्यांना पाहतांच खाणावळवाला ओरडला– "अरे! ही कांहीं भिकारी राहाण्याची जागा नाहीं. येथें पैसे देऊन रहावें लागतें. जा, जा बाहेर."

"आम्हीं काय फुकट राहावयाला आलों? आमच्याजवळ बारा मोहोरा आहेत. आमचा जो कांहीं खर्च होईल तो आम्हीं देऊन टाकूं." आंधळे म्हणाले. म्हणून खाणावळीच्या मालकानें त्यांची व्यवस्था केली.

सात दिवस ते भिकारी मोठ्या आनंदानें चैन करीत तेथें राहिले. मनसोक्त खाल्ले, प्याले. मऊमऊ गादीवर पहुडले. मनसोक्त आराम केला. एक आठवडा झाल्यावर खाणावळवाला म्हणाला–"सात दिवस झाले. तुमच्या प्रत्येकाच्या नांवावर एक एक मोहोर झाली आहे. द्या आमचे पैसे आणि जा येथून."

"संपलें आमचें सुख. कोण्या दात्याच्या कृपेनें आम्हांला हें लाभलें त्याचें कल्याण होवो." परंतु कोणीहि पैसे काढून देत नाहीं. हें पाहून मालक ओरडला–"हं काढा पैसे. कितीवेळ असे पाहात राहणार?"

"कोणाजवळ रे त्या दानी गृहस्थानें पैसे दिले? देऊन टाका ना खाणावळीचे पैसे." एक भिकारी म्हणाला. तेव्हां त्यांना कळलें कीं त्यांच्यापैकीं कोणाजवळच टिल्ल्नें पैसे दिले नव्हते. ते गयावया करून सांगू लागले कीं आम्ही फसवण्यासाठीं आलों नव्हतों. एका गृहस्थानें पैसे देतों म्हणून सांगितलें आणि दिले मात्र नाहींत."

तें सर्व मला काय सांगतां? देतां का नाहीं माझे पैसे? का पाठवूं कैदेंत?" असें म्हणून त्यानें भिकाऱ्यांना बाहेर काढले. त्यानें त्यांना गोठ्यांत नेऊन कोंडून ठेवलें.

टिल्ल् हें सर्व पाहातच होता. तो त्या खाणावळीच्या मालकाकडे आला आणि म्हणाला–"का हो त्या बिचाऱ्या आंधळ्यांना गोठ्यांत कोंडून ठेवलेंत? आतिथ्य सत्कार करण्याची तुमची ही कुठली रीत. सोडा बिचाऱ्यांना. जाऊं द्या त्यांना."

"तुम्हीं जाऊं दे म्हणतां. अन्न कांहीं फुकटचें नाहीं येत आमच्याकडे. हे सात दिवस मोठ्या मजेंत राहिले आणि पैसे देतांना का कुरकुर? पैसे देऊन खुशाल जाऊं देत. चोर आहेत चोर हे लुच्चे." मालक गरजला.

"ह्याचे पैसे दुसऱ्या कोणी दिले तर सोडाल ना ह्यांना." टिल्लनें विचारलें.

"मी पैसेच तर मागतों आहे तेव्हां पासून. ह्यांना घेऊन मी काय करूं?"

"ह्या गांवांत कोणी दानी नाहींतच का?" असें म्हणत टिल्ल एका मठाधिशाकडे गेला. म्हणाला—"एका माणसाच्या मानगुटीस भूत बसलें आहे. मेहेरबानी करून तें उतरवा. आपल्याला पुण्य मिळेल."

"ठीक आहे. घेऊन ये त्याला माझ्या समोर." मठाचा अधिकारी म्हणाला.

टिल्ल खाणावळीच्या मालकाकडे आला आणि म्हणाला—"एक मठाधीश मिळाला आहे. तो त्या भिकाऱ्यांना जें कांहीं द्यावयाचें आहे तें देईल. तूं आपल्या बायकोला पाठवून चौकशी करून येण्यास सांग."

खाणावळीच्या मालकाची बायको टिल्लबरोबर त्या मठाधिशाकडे गेली. टिल्ल मठाधिशाला म्हणाला—"मघां मी ज्याच्या विषयीं म्हटलें होतें त्यांची ही बायको आहे. ह्यांची इच्छा पूर्ण करणार ना?"

मठाधीश गंभीर वाणीनें म्हणाला—"तूं आपल्या पतीला सांग कीं कांहीं काळजी करूं नकोस. त्यांच्या सारख्यांची मदत करण्या एवढें दुसरें दानपुण्य काय असणार!"

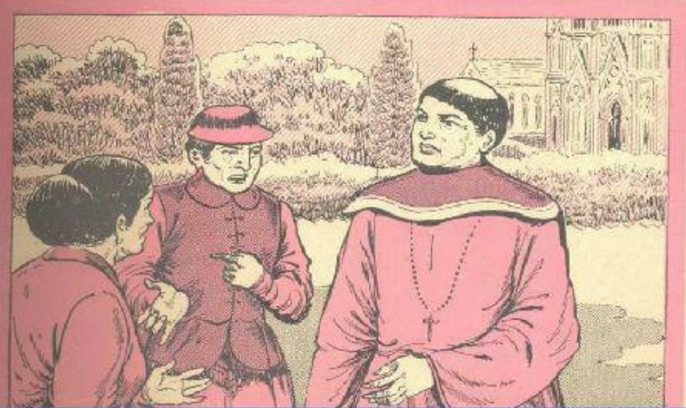
मठाधिकाऱ्याचें वाक्य ऐकून त्या बाईला वाटलें कीं मठाधिकारी आपल्याला त्या भिकाऱ्यांचा झालेला खर्च देणार आहे. म्हणून ती घाई घाईनें घरीं आली आणि नवऱ्याला तें सांगितलें. त्यानें भिकाऱ्यांना सोडून दिलें आणि आपले पैसे वसूल करण्यासाठीं मठाधिकाऱ्याकडे गेला व आपले पैसे म्हणजे बारा मोहोरा मागूं लागला. त्यामुळें दोघांचें भांडण झालें. तेव्हां त्यांना समजलें कीं हें टिल्लचेंच काम आहे. पण तोंपर्यंत टिल्ल व आंधळे केव्हांच निघून गेले होते. बिचारा खाणावळवाला लहान तोंड करून परतला.

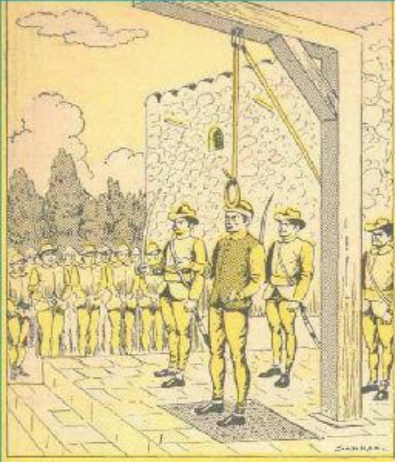
* * *

टिल्लची पुंडगिरी फार वाढली. त्याचें वागणें गांवाला फार त्रासदायक वाटूं लागलें. त्याला पकडून कैद करण्याशिवाय कांहीं उपाय नव्हता. म्हणून पोलिसांनीं त्याला पकडून कैदेंत टाकलें. त्याच्यावर खटला भरला आणि त्याला त्याच्या गुन्ह्याबद्दल फांशीची शिक्षा झाली.

निश्चित दिवस उजाडला. त्याला फाशी द्यावयाच्या वेळीं वधस्तंभाजवळ लोकांची गर्दी

जमली. कांहींना वाईट वाटलें. कांहींना विश्वास वाटत होता कीं तो कसें तरी करून सुटून जाईल. अशा प्रकारें लोक आपसांत बोलत होते.

टिल्लला वधस्थानीं आणलें. खांबाजवळ उभें केलें. त्याच्या गळ्या भोंवती फास टाकला. आणि तेथील अधिकाऱ्यानें विचारलें कीं टिल्लला कांहीं सांगावयाचें आहे का ?

टिल्ल 'हो' म्हणून बोलूं लागला. म्हणाला–" येथें जमलेल्या सर्वांना माहीत आहे कीं मी आतां थोड्याच वेळांत मरणार आहे. माझे अपराध पाहतां खरोखर ही शिक्षा त्या साठीं थोडीच आहे. मला सात वेळां जरी फांसावर चढवलें तरी सुद्धां ती पुरी पडणार नाहीं, एवढा मी दोषी आहे. तरी सुद्धां साहस करून मी एक विनंति करणार आहें. मला माझे प्राण मागावयाचे नाहींत किंवा धन दौलतीची मला इच्छा नाहीं. माझी इच्छा एवढीच आहे कीं आपला खर्च थोडा कमी करावा."

तेथें जमलेल्या अधिकारी वर्गानें विचार केला कीं जर आमचा खर्च कमी होणार असेल तर पाहूंया हा काय म्हणतो आहे तें. अधिकाऱ्यांनीं टिल्लची शेवटची इच्छा पूर्ण करण्याचें वचन दिलें आणि बजावलें कीं त्यामुळें मरणाच्या शिक्षेत बदल होता कामा नये.

" मी आपल्याकडून तीच अपेक्षा करीत होतों. माझ्या मनांत मला फांसावर चढविण्यांत आपला एका पैसा सुद्धां खर्च होऊं नये असें आहे. तुम्ही मला एक जुनी दोरी आणून द्या. मी स्वतः माझ्या गळ्याला फांस लावून घेतों. त्यामुळें नव्या दोरीचा आणि फास लावणाऱ्या मजुराचा दोन्हीं खर्च वांचतील." टिल्लनें शांतपणें सांगितलें.

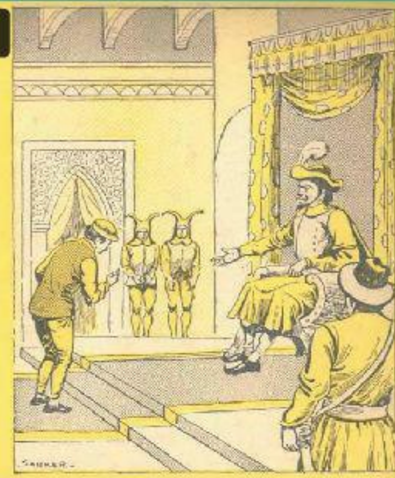
टिल्लचें म्हणणें कबूल करण्यांत आलें. त्याच्या गळ्यांत घातलेला फास काढला. त्याला खालीं उतरविलें. त्याच्या हातांत एक जुनी दोरी दिली. आणि सर्व जण त्याच्याकडे पाहूं लागले कीं हा कसा फांस लावून घेतो.

टिल्ल पुन्हां बोलूं लागला. " मी आपला फार आभारी आहें. माझ्या हातांत दोरी आलेलीच आहे. आतां मी मला वेळ मिळतांच म्हणजे हाताला सवड होताच माझ्या गळ्याला फास लावून घेईन." असें म्हणत म्हणत टिल्ल लोकांच्या घोळक्यांत शिरला आणि एकदम पळून जाऊन कोठें नाहींसा झाला कोणाला कळलें नाहीं. त्याच्या समयसूचकतेचें लोकांनीं कौतुक केलें.

* * *

टिल्लची कीर्ति जर्मनीच्या बाहेर देशादेशांतरी पोहोंचली. पोलंडचा राजा थट्टेखोर होता. त्याच्याजवळ दोन विदूषक सुद्धां होते. त्यानें टिल्लका निमंत्रण पाठविलें कीं आमच्या कडील दोन्ही विदूषकांच्यावर तुम्हीं विजय मिळवा तुम्हांला दरबारी नौकरी देऊं.

टिल्ल पोलंडच्या राजासमोर हजर झाला. राजाजवळच त्याचे विदूषक बसलेले

होते. त्यांचीहि टिल्लनें ओळख करून घेतली. इकडच्या तिकडच्या थोड्या गप्पा झाल्यावर राजा म्हणाला–" तुमच्या तिघांत जो कोणी जास्तींत जास्त मागेल त्याला मी बक्षीस देईन."

एक विदूषक म्हणाला–" आकाशाला कागद करून आणि समुद्राची शाई करून जेवढें धन मी त्यावर लिहीन तेवढें मला द्यावें." " ठीक आहे." राजा स्मित करून म्हणाला.

दुसरा विदूषक म्हणाला–"माझ्या मित्रानें जेवढें धन मागीतलें आहे तें ठेवण्यासाठीं

आकाशांत जेवढे तारे आहेत तेवढे किल्ले मला पाहिजेत." "अगदीं कबूल." म्हणून राजा हंसला.

त्यानंतर राजानें टिल्लला विचारलें. तो म्हणाला—"माझी एवढीच इच्छा आहे कीं मला ह्या दोघांचा वारसा देऊन ह्यांना फांशी द्यावें." टिल्लचें उत्तर ऐकून राजाला मजा वाटली तो खदखदां मोठ्यानें हंसला आणि देऊं केलेलें बक्षीस त्यालाच दिलें.

टिल्ल फांसावर गेला नाहीं. तो सुखा-समाधानानें आपलें आयुष्य घालवूं लागला. म्हातारा झाला. आजारी पडला. आतां मरणार असें वाटल्यावर त्यानें मृत्युपत्र तयार केलें. त्यांत त्यानें लिहिलें—"माझ्या पलंगा-जवळ एक लोखंडी तिजोरी आहे. त्यांत मी मिळविलेलें धन आहे. त्या धनांतील एक हिस्सा देवळाला द्यावा. दुसरा हिस्सा माझ्या मित्रांना द्यावा. आणि तिसरा हिस्सा त्या गांवाला जावा. ज्या गांवांत माझा मृत्यू होईल, माझ्या मरणानंतर एका महिन्यानें नगरपित्यांनीं तिजोरी उघडून पैशांची वांटणी करावी.

त्या नंतर आठ दिवसांनीं टिल्ल मरण पावला. टिल्लची कीर्ति चहूंकडे पसरली होती. त्यानें आपली संपत्ति सुद्धां नगर-पालिकेला दिली होती. म्हणून त्याची अंत्य-क्रिया सरकार तर्फे मोठ्या थाटानें करण्यांत आली. त्याच्या समाधीवर एक संगमरवरी दगडाचा चबूतरा बसविण्यांत आला.

एक महीना झाला. नगरपिते टिल्लच्या तिजोरीशीं जमले. मोठ्या समारंभानें टिल्लची तिजोरी त्यांनीं उघडली. पाहातात तों त्यांचे डोळे पांढरे झाले. त्यांत दगडगोटे भरलेले होते.

व्रात्य टिल्लनें आपलें सर्व आयुष्य अशाच खोडसाळपणानें घालविलें आणि मरतांना सुद्धां वात्रटपणा करण्यास तो चुकला नाहीं.

गंगावतरण

बालमित्र हो! एक सांगतों
पुराणांतली गोष्ट जुनी,—
अवतरून गंगेनें कैसी
केली पावन ही धरणी ॥

एक प्रतापी राजा होता,
सगर तयाचें होतें नांव।
न्याय करितसे समदृष्टीनें
रंक असो कीं कोणी राव ॥

दोन तयाला होत्या राण्या
सुशील, सुंदर आणि उदार।
महाप्रतापी तसेच सुंदर
होते मुलगे साठ हजार ॥

अश्वमेध यज्ञाचा आला
एके दिवशीं मनीं विचार।
म्हणुनी त्यानें मंत्र्यां सांगुन
खास भरविला मग दरबार ॥

एक मतानें दरबाऱ्यांनीं
दिला दुजोरा यज्ञाला।
खूप सजवुनी तयार केलें
सुंदर एका अश्वाला ॥

पूजा करुनी त्या घोड्याची
त्यास सोडिलें राजानें।
रक्षण करण्या राजकुमारां
मागें पाठविलें त्यानें ॥

सैन्य पायदळ पुढें निघालें
रथदल गजदल अन् मागें।
खाई, हिंडे, थांबे घोडा
करी मनाला जें लागे ॥

धांवत घोडे खेंकाळत अन्
चालत रथ 'घर घर' करुनी।
पायांखालीं हत्तींच्या पण
कांपुं लागली ही धरणी ॥

आहे काय ? इतके लोक येथें कशासाठीं जमले आहांत ?"

"आम्हीं युद्ध करण्यासाठीं जमलों आहोंत." ते म्हणाले.

"तें का !" बुद्धानें विचारलें.

भांडण चालूं झालें म्हणून शहरांतील वडी वडी मंडळी जमली. पण त्यांना भांडणाचें कारण समजलें नव्हतें. म्हणून ते उत्तर देऊं शकले नाहींत. शेवटीं तेथील शेत-कऱ्यांनीं सांगितलें तेव्हां बुद्धाला समजलें कीं पाण्यासाठीं हें भांडण चाललें आहे.

त्यांनीं तेथें जमलेल्यांना विचारलें. ते म्हणाले–"सांगा बरें, पाण्याची काय किंमत आहे जमिनीची काय किंमत आहे आणि प्राणाची काय किंमत आहे ?"

ह्या प्रश्नावरून त्या सर्वांना कळून आलें कीं खरोखरच पाणी व जमिनीपेक्षां प्राणाचें मूल्य अधिक आहे.

नंतर बुद्धानें तेथें जमलेल्या सर्व लोकांना उपदेश दिला. त्याचा परिणाम असा झाला कीं दोन्हीं गांवांतील लोकांनीं आपल्यापैकीं उच्च कुटुंबांतील २५० व्यक्तींना त्यांचे अनुयायी म्हणून बुद्धाकडे पाठवून दिलें. ह्या ५०० लोकांच्याबरोबर बुद्ध महावन विहारांत कांहीं दिवस राहिले. हे पांचशें युवक मधून मधून आपल्या घरीं जात येत असत. त्यांच्या बायका त्यांना पुन्हां घरीं येऊन राहण्यासाठीं विनवीत असत. परंतु बुद्धाच्या उपदेशाचा त्यांच्या मनावर इतका परिणाम झाला होता कीं त्यांनीं आपला निश्चय सोडला नाहीं.

त्यांचा निश्चय पाहून त्यांच्या बायका ५०० राजकन्या प्रजावतीकडे गेल्या आणि म्हणाल्या–"आमचे पति बौद्ध संन्यासी झाले आहेत. पतिविणें जिणें व्यर्थ आहे. आम्ही तरी कशाला येथें राहावें ? आम्ही सुद्धां संन्यासिनी होऊन जातों." (पुढें चालू)

३. प्राण्यांना शिकविणें

१९५४ मध्यें नाताळच्या अदल्या दिवशींच मी एकोणिसाव्या वेळीं संकटांत सांपडलों. चांगल्या समजल्या जाणाऱ्या प्राण्यांत सुद्धां हिंसेची प्रवृत्ति असते हें ह्या संकटानें मला शिकविलें.

मनुष्यानें सुद्धां प्राण्यांच्या व्यवहारा संबंधी विचार करते वेळीं दोन गोष्टींचा विचार करणें जरूरी आहे. एक म्हणजे त्याची सहज प्रवृति आणि दुसरी शिक्षण. "शिक्षण", "वशीकरण" आदि शब्दां-वरून त्यांचा संबंध परस्पर सूचित होतो. परंतु पाळीव शब्दाचा अर्थ निराळा आहे. प्राण्यांपासून जर आपणाला कांहीं विशेष करामत करून घ्यावयाची असेल तर त्यांच्याशीं व्यवहारांत करुणा, कौतुक वगैरे दाखविणें आवश्यक आहे. अशा व्यवहाराचा परिणाम त्या प्राण्यांच्यावर तर होतोच, त्यांच्या संततीवरहि होतो. तज्ञांचा ह्या गोष्टीला आक्षेप राहील. पण आमच्या अनुभवांत हें सत्य आहे.

प्राण्यांना शिकविण्याचें काम इतकें सोपें नाहीं मनुष्याला शिकविण्यास ज्या गोष्टींचा आपण आधार घेतों तो आधार इतर प्राण्यांच्या शिक्षणांत उपयोगी पडत नाहीं. सिंह, वाघ, चित्ता, अस्वल वगैरे प्राण्यांचा स्वभाव समजावून घ्यायला जी शक्ति लागते ती शक्तिच किती तरी वर्षांच्या अनुभवानंतर येते.

समजुतदार प्राणीशिक्षक मनुष्याच्या स्वभावावरून प्राण्यांना शिकविण्याचा कधींहि प्रयत्न करणार नाहीं. कारण वस्तू, रूप, रंग

परिमाण हे मनुष्याला जसे दिसतात तसेच बरोबर ते इतर प्राण्यांना दिसत असतील हें कशावरून? त्यांची श्रवणशक्ति आपल्या श्रवणशक्तिपेक्षां कितीतरी तीक्ष्ण आहे. त्याच प्रमाणें जो आवाज आपल्याला अगदीं असह्य होतो त्यापासून त्यांना मुळींच त्रास होत नाहीं. तसाच आपल्या आणि त्यांच्या रुचींत फरक असतो. उदाहरणार्थ त्यांना चमचमीत मांस फार आवडतें आणि जें खाण्यापासून मनुष्याला रोग होतात तें हे प्राणी फार आवडीनें खातात. जें ताजें मांस मनुष्यास आवडतें तें त्यांना आवडत नाहीं. आपण ज्याला सुगंध म्हणतो त्याला ते दुर्गंध समजतात. जें अत्तर आजकालच्या तरुण-तरुणी सदैव वापरतात त्याचा वास ह्यांच्या नाकाला असह्य होतो. ज्या वस्तू पाहून आपल्याला किळस येतो त्या वस्तू ह्यांना इतक्या प्रिय वाटतात कीं त्यांच्यांत हे लोळतात. थोडक्यांत म्हणजे त्यांच्या ज्ञानेंद्रियांत व आपल्या ज्ञानेंद्रियांत फरक असतो.

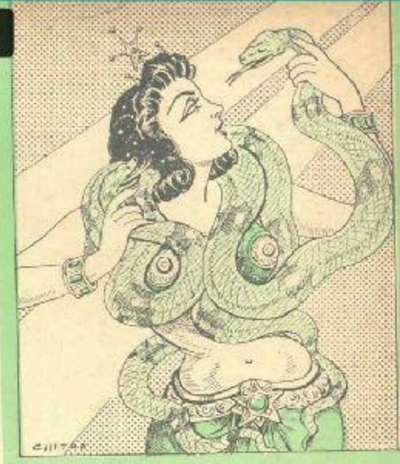
एकादें जनावर कधीं कधीं पिसाळतें किंवा अडून बसतें. त्यावेळीं त्याच्या ह्या वागण्याचें कांहीं ना कांहीं तरी जरूर कारण असतेंच. पण तें आपल्या लक्षांत येत नाहीं. सतत अनुभवास येणाऱ्या एकाद्या गोष्टीचा त्याच्या मनावर कांहीं विशिष्ट परिणाम झालेला असतो आणि नेमकी त्या गोष्टीचीच उपेक्षा केली जाते. अशा वेळीं त्याचें मन दुखावणें स्वाभाविकच आहे.

ही सर्व लांबलचक भूमिका देण्याचें कारण म्हणजे शान्ड नांवाच्या वाघाचा व्यवहार आणि त्यामुळें माझ्यावर ओढवलेलीं संकटें ह्यांची आपल्याला चांगली कल्पना येईल.

शारा कारित नांवाची एक फ्रेंच स्त्री होती. सर्कशीच्या क्षेत्रांत ती फार प्रसिद्ध होती. ती 'शान्डा' नांवाच्या सिंहाची मालकीण होती. तिचे वडील फ्रांसमध्यें एक मॅजिस्ट्रेट होते. शारा दोन वर्षांची असतांच तिचे वडील वारले. म्हणून तिच्यावर कोणाचा धाक राहिला नाहीं. ती स्वतंत्रपणानें वागूं लागली. तिला लहानपणापासून प्राण्यांची फार आवड असे. पहिल्या पहिल्यानें ती आजूबाजूच्या कुऱ्या मांजरांना, कोंबड्या बकऱ्यांना शिकवीत असे.

त्यांच्यांतच नेहमीं राहिल्यामुळें तिची भीति नाहींशी झाली. कार्यनिष्ठा, असाधारण बुद्धि आणि प्राण्यांच्या भावनेवर विश्वास ह्या तिच्या स्वभावामुळें तिनें पशुशिक्षकाचें काम सुरू केलें. ती ह्या कलेंत योग्य असल्यामुळें तिला आपल्या कामांत यशहि लाभलें.

प्रथम ती गमतीखातरच नाच व जादू दाखवीत असे. नंतर ती दोन अजगरांना घेऊन खेळ करूं लागली. तिची कीर्ति वाढूं लागली. जाहिरातींतून तिचें नांव ठळक अक्षरांत येऊं लागलें. तिच्या प्रत्येक कार्यक्रमांत कोणता ना कोणता तरी प्राणी असे. पुढें पुढें तर ती सिंहांच्याबरोबर खेळ करून दाखवी आणि हळूं हळूं पुढें

तर तिचा एकहि प्रयोग वाघ सिंहा शिवाय होत नसे.

जनावरांशीं खेळ करणें म्हणजे प्राण मुठींत घेऊनच काम करणें आहे. शारा एवढी त्यांतील तज्ञ पण तिच्यावर सुद्धां अनेक संकटें आलीं.

तिच्यावर पहिला हल्ला इन्की नांवाच्या सिंहानें केला. त्यानें तिला आपल्या पंजांत पकडलें आणि रिंगणभर फरपटत ओढत नेलें. ह्या अपघातांतून तिचें मी रक्षण तर केलें. परंतु तिचें शरीर खरचटलें जाऊन हातावर फार जखमा झाल्या होत्या.

दुसऱ्याच दिवशीं वार्ताहरांनीं विचारलें– " आतां ह्यापुढें आपण आपलें काम सोडून देणार काय ? "

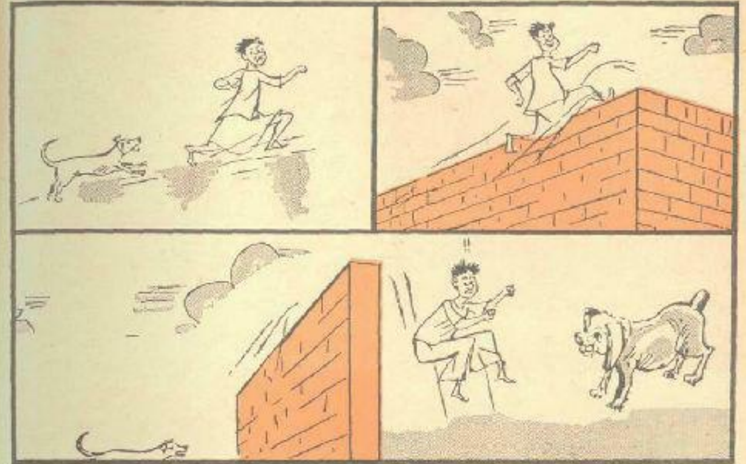
" ह्या जन्मांत तरी मी ह्या धंद्याशिवाय दुसरें कोणचेंहि काम करणार नाहीं." तिनें उत्तर दिलें.

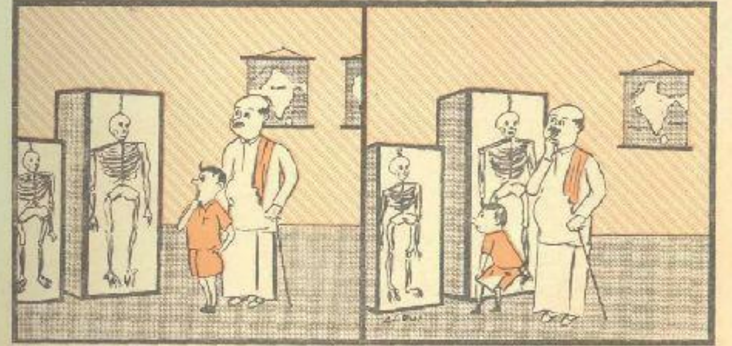
तिनें आपलें म्हणणें खरें केलें. कांहीं वाघ सिंह विकत घेतले आणि त्यांना स्वतः शिकविलें. त्यांच्याकडून ती आश्चर्यकारक कामें करवून घेत असे. तिच्या बरोबर एक नर्तकी असे. तिचें टोपण नांव होतें 'लुसिटानिया.' ती चित्त्याच्या चामड्याचें कपडे वापरीत असे आपल्या नाचासाठीं आणि तिचा नाच वाघसिंहांच्या गोलांत एका गोल टेबलावर होत असे. शारानें शिकविलेले सिंह तो नाच अगदीं मजेनें पाहात असत. कांहीं दिवसांनीं त्या सिंहांतील एक सिंह मरून गेला. म्हणून शारानें एक नवीन सिंह त्याच्या जागीं आणला. त्या सिंहाला लुसिटानियाचा नाच मुळींच आवडत नसे. म्हणून शारानें तिला बजावले होतें. म्हणाली होती–" जों पर्यंत तुझ्या नाचाची त्याला संवय होत नाहीं तों पर्यंत तू आपलें नृत्य थोडें आवरते घे." परंतु लुसिटानियानें तिकडे दुर्लक्ष केलें. हा नवा सिंह ती नाचूं लागली कीं तिच्या पायाकडे टक लावून पाहात असे. तिचे बूट झालर फिता लावून फार सुंदर आकर्षक केलेले होते. त्या नव्या सिंहानें बुटाकडे पाहतां पाहतां एकदम तिच्या पायावर झडप घातली. शाराला ह्याची कल्पना होतीच. म्हणून ती तयारीतच होती. तिनें त्याला चुचकारून शांत करून आपल्या जागेवर बसविलें. तेव्हां पासून लुसिटानियानें बुटाची झालर काढून फेंकून दिली आणि शाराच्या म्हणण्याप्रमाणें वागूं लागली.

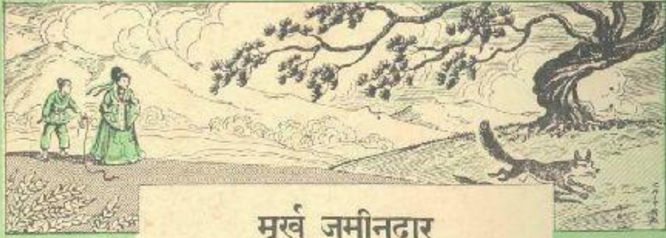
(साहसिक कृत्यें पुढील अंकीं)

लहान भूत, मोठें भूत !

मूर्ख जमीनदार

चीन देशांत मात्साय नांवाचा एक गरीब शेतकरी राहात असे. तो समयसूचक आणि चाणाक्ष होता. तो पिढीजात शेतकरी होता. परंतु त्यांची गरीबी कधीं दूर झाली नाहीं. एकदां मात्सायनें मनाशीं ठरविलें कीं जमीनदाराला पिकांतील एक दाणासुद्धां द्यायचा नाहीं. म्हणून कापणी होतांच त्यानें धान्य विकून टाकलें. त्यानें दोन सुंदर आणि चांगल्या कोंबड्या विकत घेतल्या आणि एका शिकाऱ्याकडून दोन लांडगे विकत घेतले.

त्यांतील एक लांडगा तो बांधून बंद करून घरीं ठेवीत असे. दुसरा गळ्यांत दोरी बांधून आपल्या बरोबर घेऊन हिंडत असे.

एक दिवस जमीनदार धान्य वसूलीसाठीं निघाला. वाटेंत तो मात्सायला भेटला. "आपलें धान्य तयार आहे. पाहिजे तेव्हां येऊन आपण घेऊन जा." मात्साय म्हणाला.

"ह्या लांडग्याला कशाला बरोबर घेतला आहेस ? हा पळून नाहीं जाणार ?" लांडग्याला पाहून जमीनदारानें विचारलें.

"जाऊं दे. काय मोठेंसें. जरा हिंडून परत येईल." मात्साय म्हणाला. लांडग्याच्या गळ्यांतील दोरी सोडीत तो म्हणाला—"जा, आणि चांगल्या कोंबड्या पकडून आण." धन्याची जणुं आज्ञाच समजून लांडगा झपाट्यानें पळून गेला.

"लांडगा तो. तो काय पुन्हां परत येणार आहे ?" जमीनदारानें आश्चर्यानें म्हटलें.

"तुम्ही उद्यां आमच्याकडे जेवावयास या. म्हणजे कळेल. मी त्याला कोंबड्या धरून आणावयास सांगितल्या आहेत." मात्साय म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशीं मात्सायनें तऱ्हेतऱ्हेचे कोंबडीचे पदार्थ तयार करविले. ठरल्या-

प्रमाणें जमीनदार आला. मात्सायच्या घराजवळ येतांच त्याला खमंग वास आला. त्याच्या तोंडाला पाणी सुटलें.

"मात्साय ! ज्यानें एवढ्या चांगल्या कोंबड्या पकडून आणल्या त्या लांडग्याला तरी आण पाहूं." जमीनदार म्हणाला.

"जेवण होऊं द्या. मग पाहूं." मात्साय म्हणाला.

दोघे जेवावयास बसले. सर्व पदार्थ फारच रुचकर झाले होते. जेवणें आटोपल्यावर त्यानें विचार केला 'असा लांडगा आपल्याकडे असेल तर काय बहार होईल.'

मात्साय घरांत बांधून ठेवलेल्या दुसऱ्या लांडग्याला घेऊन आला.

"फार चांगला आहे बोवा हा लांडगा. काय, विकणार काय ह्याला ? पांचशें तोळे चांदी देतों." जमीनदार म्हणाला.

"असें कसें मागतां सावकार. अहो, हें माझ्या उपजीविकेचें साधन आहे. विकणें म्हणजे उपासमार होणार. माझ्याकडून मिळावयाचें धान्य आणि जें कांहीं असेल तें कर्ज तुम्हीं वसूल करून घ्या पण हा लांडगा मागूं नका." मात्सायनें नकारार्थी मान हलवून म्हटलें.

"तें सर्व जाऊं दे. तें नको मला. मला हा लांडगाच पाहिजे. हजार तोळे चांदी घेतलीस तरी चालेल" जमीनदार म्हणाला.

"आतां मी काय सांगणार ? तुम्हांला हा लांडगा हवाच असेल तर मला कमींत कमी दीड हजार तोळे चांदी द्या." मात्सायनें एक दीर्घ श्वास सोडून सांगितलें.

त्याच्या मागणीप्रमाणें दीड हजार तोळे चांदी देऊन जमीनदारानें तो लांडगा विकत घेतला. घरीं जाऊन बायकोला म्हणाला—"बघ, मी काय आणलें आहे. हा उत्तम उत्तम कोंबड्या चोरून आणतो."

"माझा नाहीं विश्वास बसत त्याच्यावर!" बायको म्हणाली. "आत्तां दाखवितों" असें म्हणून जमीनदारानें मात्सायप्रमाणें लांडग्याला चुचकारलें, गोंजारलें आणि "जा, उत्तम उत्तम कोंबड्या घेऊन ये." म्हणून त्याला सोडून दिलें. गळ्यांतील दोरी सुटतांच तो जो धूम पळाला तो पुन्हां येतो आहे कशाला? एक महिना झाला. पण लांडगा आला नाहीं. तेव्हां त्याला कळलें कीं मात्सायनें आपल्याला फसविलें आहे. त्याचा राग अनावर झाला. मात्सायच्या घरीं गेला आणि मात्सायला म्हणाला–" मला फसवतोस होय! काढ माझें सोनें चांदी. नाहीं तर बघ."

"आतां कोठलें मी सोनें चांदी आणूं? तें तर केव्हांच खर्च झालें." मात्साय म्हणाला.

"अस्सं!" जमीनदारानें आपल्या नोकरांना आज्ञा दिली–"ह्याला रात्रभर बाहेर कुडकुडत त्या तेलाच्या घाणीला बांधून ठेवा."

जसजशी रात्र वाढूं लागली तसतशी थंडीहि वाढूं लागली. अंगांत ऊब येण्यासाठीं तो शरिराची हालचाल करूं लागला. रात्रभर त्यानें तेलाची घाणी फिरविली. ह्या उद्योगानें त्याच्या अंगांत इतकी ऊब वाढली कीं त्याच्या शरिरांतून घाम गळूं लागला.

उजाडल्यावर जमीनदार उठला. त्याला वाटलें मात्साय थंडींत कुडकुडून गार पडला असेल. म्हणून त्यानें आपल्या नोकरांस पाहून येण्यास सांगितलें.

"मेलाय कसला! चांगला धापा टाकतो आहे आणि घामानें त्याचा सदरा अगदीं चिंब भिजला आहे." नोकरांनीं मालकाला येऊन सांगितलें.

मालकाला वाटलें ह्यांत कांहींतरी रहस्य असलें पाहिजे. मात्सायला म्हणाला–" अरे इतक्या थंडींततुला घाम कसा येतो आहे?"

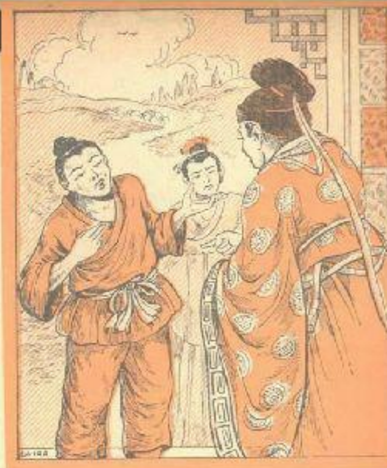
"एकाद्या निरपराध्याला विनाकारण शिक्षा दिली तर काय होईल? मी जो लांडगा आपल्याला दिला होता तो खरोखरच कर्तबगार होता. मला वाटतें, आपल्या धनीणीनें त्याच्यावर विश्वास ठेवला नसेल! त्या रागांत तुम्हीं त्याला डवचलें असणार! त्याला तें सारें कळतें. तर मग तो परत कसा येणार?" मात्साय म्हणाला.

"पण मी तुझ्याविषयीं विचारीत आहें. तुला आत्तां एवढ्या थंडींत घाम कसा आला?" जमीनदारानें विचारलें.

"मी अंगांत घातलेला सदरा पहा. नीट निरखून पहा. त्यांत अशी जादू आहे कीं उन्हाळ्यांत हा अंगांत घातला तर थंड वाटतो आणि हिवाळ्यांत घातला तर ऊब वाटते." मात्सायनें सांगितलें.

"तर मग मी पांचशे तोळे चांदी देतों." जमीनदार म्हणाला.

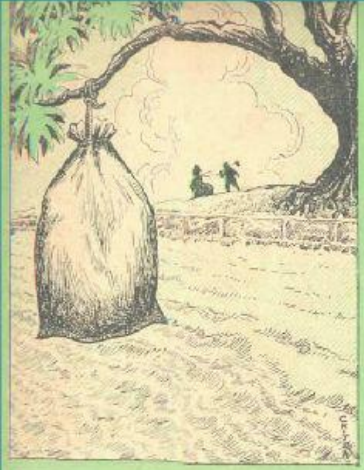
"छे! छे!! मुळींच!!! अहो, माझ्या जवळील सर्वच वस्तू काय घेतां? आणि हा सदरा तर आमच्या घरांत पिढिजात चालत आला आहे. तो मी कोणाला कधींहि देणार नाहीं." मात्सायनें मोठ्या निर्धारानें सांगितलें.

"बरं बाबा, हजार तोळे घे. पण मला तो पाहिजे." जमीनदारानें हट्ट धरला.

"आपल्याला अगदीं हवाच असेल तर कमींत कमी दोन हजार तोळे चांदी तरी द्याच. कारण मला उन्हाळ्यांत हिवाळ्यांत मरावें लागेल." मात्साय म्हणाला.

दोन हजार तोळे चांदी देऊन त्या जमीनदारानें वेडेपणानें मात्साय पासून त्याचा सदरा विकत घेतला. दुसऱ्या दिवशीं स्वच्छ धुवून वाळवून त्यानें तो घातला आणि मोठ्या ऐटींत तो आपल्या सासुरवाडी निघाला. थोडेसें अंतर चालत गेल्यावर त्याला

कळून आलें कीं मात्सायनें आपणास फसविलें आहे. त्यावेळीं त्याला आतां सोडतां कामा नये असा निश्चय करून त्यानें आपल्या नोकरांना मात्सायला पकडून आणण्यास सांगितलें.

मात्साय समोर येतांच जमीनदारानें त्याला एका पोत्यांत बंद करून नदीकाठीं नेलें. तेथें एका चवढ्यावर एक झाड होतें. त्याची एक फांदी पाण्यावर गेली होती त्या फांदीच्या टोकाला तें पोतें बांधून आपल्या नोकराला ती फांदी तोडून टाकण्याची त्यानें आज्ञा दिली.

फांदी चांगली जाड होती. थोडी तोडून झाल्यावर नोकर म्हणाला—"मालक, अजून पुष्कळ वेळ लागेल ही फांदी तोडावयाला. मी जेवून येतों व मग तोडतों बाकीची फांदी."

"ठीक आहे. मीहि तोंपर्यंत जेवून येतों. आतां कोठें जाईल हा? असूं दे असाच लोंबत." असें म्हणत दोघेहि जेवण्यासाठीं निघून गेले.

ते निघून गेल्यावर मात्साय ओरडूं लागला—"मला उतरवा. मला उतरवा." त्याच वेळीं जमीनदाराचा सासरा आपल्या लेकीच्या भेटीला चालला होता. तो करुण स्वर ऐकून त्यानें विचारलें—"कोण आहे?"

त्या शब्दावरून मात्सायनें जमीनदाराच्या सासऱ्याला ओळखलें. त्याला कुबड असल्याचें माहीत होतें. म्हणून तो ओरडला—"कोणी अगदीं देवानें पाठविल्याप्रमाणें दत्त म्हणून आल्यासारखें वाटतें आहे. त्यानें मला खालीं उतरवावें. माझी पाठ अगदीं सरळ झाली आहे."

"आं! तुझें कुबड नाहींसें झालें? कसें?" सासऱ्यानें विचारलें. "मला वाटतें तुम्हाला माहीत नाहीं. ह्या पोत्यांत बसलें म्हणजे कुबड नाहींसें होतें. मी बाहेर आल्यावर तुम्हांला त्याची खात्री पटेल. खरें म्हणजे आमच्या लोकांनीं आत्तांपर्यंत यावयास पाहिजे होतें. कां नाहीं आले कोण जाणें. हं! हें पोतें घायला एक मिनिट उशीर झाला तरी शंभर तोळे चांदी द्यावी लागते." मात्साय म्हणाला.

"अरे मग मी देतों तुला शंभर तोळे चांदी. मला बसव थोडा वेळ आंत. माझ्या पाठीला सुद्धां मोठें कुबड आहे." सासरा म्हणाला. त्यानें मात्सायला उतरविलें.

येन केन करून मात्साय बाहेर आला. सासऱ्याला आपल्या जागीं पोत्यांत बसवून पुन्हां पोतें होतें तसें झाडाला टांगून तो आपल्या वाटेनें निघून गेला.

थोड्या वेळानें जमीनदार आला. नोकरानें फांदी तोडली. ती पोत्यासह पाण्यांत पडली व वाहून गेली. हुश्श करून छातीवर हात फिरवीत जमीनदार आपल्या घरीं निघून गेला.

कांहीं दिवस गेले. एकदां जमीनदार हिंडत हिंडत मात्सायच्या घराच्या बाजूला आला. तेथें मत्सायला बसलेला पाहून त्याला फार आश्चर्य वाटलें. "अरे! तूं तर मरून गेला होतास, मग पुन्हां येथें कसा आलास?" त्यानें विचारलें.

"सत्पुरुषांना असें कधीं मरण येत नाहीं. पाण्याला माझे पाय लागतांच वरुण देवानें आपल्या दूतांना पाठवून मला बोलावून नेलें. माझें मोठ्या प्रेमानें व आदरानें स्वागत सत्कार करून त्यानें सर्वांना एक मोठी मेजवानी दिली. राहाण्यासाठीं त्यानें फार आग्रह केला. तेथें अप्सरेशीं माझें लग्न लावून दिलें. फार मजा आहे तेथें. तेथील लोकांना खाण्या पिण्याशिवाय दुसरें काम नाहीं आणि तेथें सर्वच अप्सरा आहेत. थोड्याच दिवसांत मला तेथें कंटाळा आला. मी त्याच्या जवळ परत जाण्याची आज्ञा मागितली. परंतु त्यानें

नाकबूल केलें. मला तेथें स्वस्थ बसून आजाऱ्यासारखें वाटूं लागलें. म्हणून मी वर येण्याचा फारच आग्रह धरला. तेव्हां कुठें मला त्यानें परवानगी दिली. म्हणाला– "कधीं कधीं आमची आठवण होऊं दे. येतांना आपल्या मित्रांना सुद्धां बोलावून आणीत जा." मी येतांना माझ्या बायकोला 'चल' म्हटलें पण ती आली नाहीं.

'हा अगदीं मूर्खच आहे. ह्याच्या जागीं जर मी असतों तर तेथील सर्व अप्सरांशीं लग्न केलें असतें आणि त्या राजाला गचांडी मारून मी राजा झालों असतों.' असा विचार करून तो मात्सायला म्हणाला–"मला घेऊन चल रे एकदां."

हो, ना, करतां करतां मात्साय त्याला घेऊन जायला झाला तयार एकदाचा. "पण कोणालाहि सांगूं नका. नाहींतर सर्वच लोक माझ्या पाठीस लागतील घेऊन जाण्यासाठीं. मी उद्यां सकाळीं दोन होड्या घेऊन येतों. तुम्हीं तयार राहा." मात्साय म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशीं एक चिनीमातीची आणि एक लाकडी अशा दोन होड्या त्यानें किनाऱ्याशीं आणून ठेवल्या. जमीनदार आल्याबरोबर त्यानें त्याला चिनीमातीच्या होडींत बसविलें व आपण लाकडी होडींत बसला. दोघे वल्हवत वल्हवत खूप दूर गेले. एके ठिकाणीं आल्यावर मात्सायनें आपल्या होडीवर जोरानें वल्हें आपटलें आणि जरा वाट पाहिल्यासारखें केलें. "हा आवाज ऐकून जलराजाचे दूत येतात. अजून कां आले नाहींत!" तो आपल्याशी पुटपुटला. त्याचे शब्द ऐकून जमीन्दार म्हणाला– "माझ्या होडीवर वल्हें आपटून पाहा."

मात्सायला तेंच पाहिजे होतें. त्यानें चिनीमातीच्या होडीवर जोरानें वल्हें मारलें. त्याबरोबर ती एकदम फुटून गेली आणि तो जमीनदार पाण्यांत पडून बुडून गेला.

आई, मला एक बाहुली आण !

सौ. कल्पना जोशी, पुणे

गोरी गोरी पान, फुलासारखी छान । आई, मला एक बाहुली आण ॥

गोऱ्या गोऱ्या बाहुलीचे निळेनिळे डोळे
निळ्यानिळ्या डोळ्यानीं माझ्याशीं खेळे
आम्हांला खेळायला घरकुल आण । आई, मला एक बाहुली आण ॥

घरकुलाच्या सामोरी बागेची शोभा
बागेच्या शेजारी छोटासा ओढा
ओढ्यांत सोडायला होड्या तूं आण । आई मला एक बाहुली आण ॥

बाहुलीला साजेसा छोटा छोटा नवरा
नवरीला साजेसा नवऱ्याचा नखरा
थाटाला साजेशी मोटार छान । आई, मला एक बाहुली आण ॥

नवरा नवरीचें लगीन लावूं
लग्नाच्या वेळेला वाजंत्रीं वाजवूं
वरातीच्या थाटाला दारूचें काम । आई, मला एक बाहुली आण ॥

लग्नाला बोलवायला घरोघरीं जाऊं
जेवणाच्या पंक्ती गोड गोड खाऊं
बाहुलीच्या लग्नाचा थाट मोठा छान । आई, मला एक बाहुली आण ॥

